

ნესტან სულავა

წმ. ილარიონ ქართველი ძველ ქართულ მწერლობაში

წმ. ილარიონ ქართველი ქართული კულტურის ისტორიაში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს, რადგან, უწინარეს ყოვლისა, პეტრე იბერიის შემდეგ ქრისტიანული ეკლესიის ისტორიაში ჩვენთვის ცნობილ ქართველ ბერმონაზონთაგან პირველი წმ. ილარიონია, რომელმაც უცხოეთს, კერძოდ დასავლეთის ქრისტიანულ ქვეყნებს მიაშურა და სამონასტრო ცხოვრებას ჩაუყარა საფუძველი. მან თავისი საღვთისმეტყველო-პრაქტიკული მოღვაწეობით სასულიერო და საერო წრეებში უდიდესი ავტორიტეტი მოიხვეჭა და გარდაცვალების შემდეგაც ბიზანტიის იმპერატორმა განსაკუთრებული პატივი მიაგო. IX საუკუნეში წმ. ილარიონ ქართველმა პირველმა გაკვალა გზა დასავლეთისაკენ, რამაც X საუკუნიდან ინტენსიური ხასიათი შეიძინა და, ფაქტობრივად, ათონის ქართველთა და შავი მთის მონასტრების დაარსებით დასრულდა. წმ. ილარიონ ქართველი წმინდანად მალევე შეირაცხა და მის შესახებ დაიწერა ჰაგიოგრაფიული და ჰიმნოგრაფიული თხზულებები. „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ რამდენიმე რედაქციაა ცნობილი: კიმენური, მეტაფრასული და სვინაქსარული; წმ. ილარიონის სახელზე რამდენიმე საგალობელი შეიქმნა, რომელთა ავტორები არიან XI საუკუნის ქართველი ჰიმნოგრაფები ეზრა და ზოსიმე მთაწმინდელეები. წინამდებარე სტატიის მიზანია წმ. ილარიონ ქართველის ხატ-სახის წარმოჩენა ჩვენამდე მოღწეული ჰაგიოგრაფიული და ჰიმნოგრაფიული თხზულებების მიხედვით. აგრეთვე, ნაშრომში გათვალისწინებულია საეკლესიო კალენდრის მონაცემებიც.

საუბარს დავიწყებთ ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა განხილვით.

ხელნაწერები, რედაქციები, გამოცემები, ავტორი. „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრება“ რამდენიმე რედაქციითაა ცნობილი. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება თხზულების ოთხი რედაქციის არსებობის შესახებ: 1. მოკლე ათონური, 2. გავრცობილი კიმენური ათონური, 3. მეტაფ-

რასული და 4. სვინაქსარული რედაქციები. „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ კიმენური რედაქცია მხოლოდ ერთი ხელნაწერთაა მოღწეული, ესაა ათონური ხელნაწერი A-558, რომელიც XI საუკუნის მეორე ნახევარშია შედგენილი. მანანა დოლაქიძის მიერ კიმენური რედაქციის მეცნიერულად დადგენილი ტექსტი გამოქვეყნებულია „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლების“ მეორე ტომში 1967 წელს¹. მეტაფრასულმა რედაქციამ რამდენიმე ხელნაწერთ მოაღწია, რომლის მეცნიერულად დადგენილი ტექსტი „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლების“ მესამე ტომში დაიბეჭდა 1971 წელს.² გვაქვს სვინაქსარული რედაქციის რამდენიმე ხელნაწერიც, იგი ენრიკო გაბიძაშვილმა გამოსცა ამავე სერიის IV ტომში.³ პოპულარულ გამოცემებში ძირითადად კიმენური რედაქციის ტექსტი იბეჭდება.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ სხვადასხვა დროს „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ რედაქციებს, მათს ურთიერთმიმართებებს, ატრიბუციის, კოდიკოლოგიურ-ფილოლოგიურ საკითხებს იკვლევდნენ ქართველი და უცხოელი მეცნიერები: ნიკო მარი, ივანე ჯავახიშვილი, კორნელი კეკელიძე, პაულ ჰეეტერსი, მანანა დოლაქიძე, ივანე ლოლაშვილი, ბეჟან კილანავა, გივი წულაია, სოსო მახარაშვილი; ზოგიერთი კონკრეტული საკითხი სხვა მეცნიერთა შრომებშიცაა დასმული და გამოკვლეული. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს მანანა დოლაქიძის მიერ 1974 წელს გამოცემული მონოგრაფია „ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ რედაქციები“.⁴

ათონური რედაქციის მიხედვით ჩანს, რომ წმ. ილარიონის სახელზე დაწერილი ყოფილა „საცსენებელი“, „ცხოვრება“ და „შესხმა“, რომელთა ავტორებისა და დაწერის თარიღის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში განსხვავებული მოსაზრებებია გამოთქმული. მიუხედავად აღნიშნული საკითხის სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზის განხილვისა, თავდაპირველი ტექსტის, მისი წარმომავლობისა და ავტორის საკითხი ბოლომდე გარკვეული არ

¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II. გამოსაცემად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, მ. დოლაქიძემ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევმა და ც. ჯღამაიამ, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბ. 1967.

² ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. III (მეტაფრასული რედაქციები XI-XIII სს.). დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ე. გაბიძაშვილმა, ნ. გოგუაძემ, მ. დოლაქიძემ, გ. კიკნაძემ და ც. ქურციკიძემ, ილ. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბ. 1971.

³ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. IV (სვინაქსარული რედაქციები XI-XVIII სს.), გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ე. გაბიძაშვილმა, ილ. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბ. 1968.

⁴ მ. დოლაქიძე. „ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ რედაქციები. თბ. 1974.

იყო, სანამ ათონის ქართველთა მონასტრის ხელნაწერთა კოლექციაში არ აღმოჩნდა „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ ტექსტი, რომელმაც პრობლემის გადასაწყვეტად განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა. „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ რედაქციების შესახებ მეცნიერთა შორის კამათი კიმენურ რედაქციათა ისტორიას, ავტორისა და დაწერის თარიღის გარკვევას მოჰყვა. ამ პრობლემათა შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული შეხედულებები და მოსაზრებები შეიძლება ასე შეჯერდეს და ჩამოყალიბდეს:

1. სამეცნიერო წრეებში ერთხანს ფიქრობდნენ, რომ წმ. ილარიონის შესახებ ჰაგიოგრაფიული თხზულება თავდაპირველად ენკომიის სახით ბერძნულად უნდა დაწერილიყო და მისი ავტორი უნდა ყოფილიყო ბასილი მონაზონი, ასიკრიტი თუ პროტოასიკრიტი, რომელიც ფილოსოფოსად და ღირსეულ მონაზვნად იხსენიება; შემდეგში წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელს ეს თხზულება ქართულად უნდა ეთარგმნა. კერძოდ, კ. კეკელიძე წერდა: „ექვთიმეს ქართულ აგიოგრაფიაშიც უნდა ემუშავნოს... ექვთიმეს უთარგმნია 991 წელს ბასილი ასიკრიტის მიერ ბერძნულად აღწერილი და ჩვენამდე შენახული ენკომია ილარიონ ქართველისა, რომელიც მთარგმნელს გადაუკეთებია თავისებურად და ახალი მასალის შეტანით შეუვსია“.⁵ მოკლე ათონური რედაქციის მიხედვით, ბიზანტიის იმპერატორის ბასილი I მაკედონელის ბრძანებით წმ. ილარიონ ქართველის წმინდა ნაწილების გადასვენებისას ბასილი პროტოასიკრიტმა წარმოთქვა ენკომია-შესხმა; მას ეს შესხმა წმ. ილარიონის მოწაფეებისა და თანამოაზრეების მონათხრობის საფუძველზე შეუქმნია. ვარაუდობენ, რომ ბერძნულ ენკომიას ჩვენამდე არ მოუღწევია; მაგრამ მის საფუძველზე დაიწერა მოკლე რედაქცია. ბასილი პროტოასიკრიტი ყოფილა განათლებული პიროვნება, რომელიც საიმპერატორო კარზე ნოტარიუსის//მდივნის მოვალეობას ასრულებდა. შემდგომ იგი გამხდარა სასულიერო პირი, მაგრამ ამის შემდეგაც პროტოასიკრიტის საერო თანამდებობა შეუნარჩუნებია. „ცხოვრების“ მოკლე ათონური ტექსტი ბიზანტიური ჰაგიოგრაფიული სახისმეტყველებითი პრინციპების შესაბამისად უკვე ხატთაყვანისცემის ეპოქაშია შექმნილი; ავტორმა შესანიშნავად იცის ბიბლიურ-ევანგელური წიგნები და უძლიერესი საღვთისმეტყველო ლიტერატურა. თხზულებაში არ შეინიშნება თარგმნილი ტექსტისათვის დამახასიათებელი სტილური ნიშნები, რაც მკვლევარებს აფიქრებინებს, რომ ავტორი ქართველი უნდა იყოს. გავრცობილი კიმენური რედაქციის მიხედვით ჩანს, რომ წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრება

⁵ კ. კეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია. ტ. I. თბ. 1960, გვ. 208.

და მოღვაწეობა თავდაპირველად ბასილი პროტოასიკრიტს აღუწერია. ნ. მარმა, ი. ჯავახიშვილმა და კ. კეკელიძემ აღნიშნეს, რომ თხზულებაში არ ჩანს ეროვნული ტენდენციები, რასაც ჩვენამდე მოუღწეველი ბერძნული ენკომიის ტექსტის გაკლენით ხსნიდნენ.

2. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში აღინიშნა, ბასილი პროტოასიკრიტის თხზულება დაელო საფუძვლად „ცხოვრების“ ძველ ათონურ რედაქციას, რომლის ავტორად წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელს, ხოლო თხზულების დაწერის თარიღად 991 წელს მიიჩნევენ. ძველი ათონური რედაქციის ტექსტში შემდეგი სახის წარწერაა: „დაიწერა წმიდა ესე წიგნი მთასა ათონას, საყოფელსა წმიდისა ღმრთისმშობელისასა, და განსრულდა გლახაკისა ვეთიმის მიერ მეფობასა ბასილისსა და კონსტანტინესსა, პატრიაქობასა ნიკოლაოსისა, ინდიკტიონსა დ, დასაბამითგან წელთა ხუეთ (6499 წელს)“... ესაა დაწერის თარიღი, 991 წელი, იქვე კ. კეკელიძემ აღნიშნა, რომ ეს თარიღი უშეცდომია. მანვე მიუთითა, რომ ეს ხელნაწერი – A-558 – უდიდესი მნიშვნელობისაა, რადგან უტყუარ საბუთს გვაწვდის, რომ ძველი ათონური რედაქცია შექმნილია წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელის მიერ. ამას ადასტურებს კიდევ სხვა გარემოებაც, კერძოდ, თხზულების შემცველი ათონური ხელნაწერი წმ. ეფთვიმეს ხელითაა შესრულებული, რაც იმას მოწმობს, რომ თხზულება მისი დაწერილია ან გადმოკეთებული, რადგან მთარგმნელობითი და პრაქტიკული საქმიანობით უაღრესად დატვირთული წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელი გადასაწერად ვერ მოიცილიდა; კ. კეკელიძემ ტექსტები პირველმა შეუდარა ერთმანეთს და დაასკვნა, რომ ბიზანტიელ ავტორს არ ექნებოდა ისეთი ამომწურავი ცნობები IX საუკუნის საქართველოს მდგომარეობის, საეკლესიო ცხოვრების შესახებ და, შესაბამისად, ვერ ექნებოდა ავტორი თხზულებისა. ამავე დროს, აღნიშნა, რომ წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელი თავისი მოღვაწეობით წმ. ილარიონ ქართველის მოღვაწეობას ბაძავს.⁶ გ. წულაია ფიქრობს, რომ წმ. ეფთვიმე ამ რედაქციის ავტორი არ უნდა იყოს.

3. „ცხოვრების“ მეტაფრასული რედაქცია 1074-1100 წლებში საქართველოს მეფის გიორგი მეორის დაკვეთით ათონური კომენური რედაქციების საფუძველზე თეოფილე ხუცესმონაზონმა შექმნა. თეოფილე ხუცესმონაზონი მეტაფრასული თხზულებების ქართულად მთარგმნელია და შესანიშნავად იცოდა მეტაფრასტიკისათვის დამახასიათებელი სახისმეტყველებითი პრინციპები,

⁶ კ. კეკელიძე. ქართული აგიოგრაფიის ისტორიიდან (ცხოვრება ილარიონ ქართველისა). ვტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან. ტ. IV. თბ. 1957, გვ. 142-143.

სტრუქტურა, კომპოზიცია და, საზოგადოდ, თვისებები. მან ცვლილებები შეიტანა კიმენური რედაქციის ტექსტში, გაზარდა დასაწყისი, შეცვალა მთავარი პერსონაჟის მიმოსვლის მარშრუტი, ცალკეული ეპიზოდის სოციალური არსი. თეოფილეს თხზულება ასახავს და ზედმიწევნით მისდევს „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ კიმენური რედაქციის ტექსტს შინაარსობრივი და მსოფლმხედველობრივ-იდეოლოგიური თვალსაზრისით.⁷

4. რაც შეეხება სვინაქსარულ რედაქციას, იგი XII საუკუნის დამდგმსა შედგენილი კიმენური და მეტაფრასული რედაქციების საფუძველზე და წმ. გიორგი მთაწმინდელისეულ „დიდ სვინაქსარშია“ შეტანილი.⁸

მრწამსი და სახისმეტყველება. „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ მნიშვნელობა ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიაში იმანაც განსაზღვრა, რომ მასში პირველად დასმული საკითხი ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის წილხვედრილად საქართველოს მიწნევის შესახებ. ულუმბოს მთაზე მყოფი წმ. ილარიონისა და მისი სულიერი ძმების განდევნის სურვილით შეპყრობილმა მამასახლისმა ჩვენება იხილა, რომელშიც ყოვლადწმინდა ქალწულმა რისხვით მიმართა: „პოი, უბადრუკო, რაღსა ინებე განძებამ უცხოთამათ, რომელნი მოსრულ არიან სიყუარულისათვს ძისა და ღმრთისა ჩემისა და დაუტეობია ქუეყანამათი, და არა დაიმარხე მცნებამ იგი უცხოთა და გლახაკთა შეწყნარებისათვს, ვითარ-ეგე ეტყვს მდიდარსა მას უფალი ჩემი და ძმ ჩემი. ანუ არა უწყია, ვითარმედ მრავალნი დამკვდრებად არიან მთასა ამას მათისა ენისა მეტყუელნი და ცხოვნებად არიან ღმრთისა მიერ? და რომელნი მათ არა შეიწყნარებენ, მტერ ჩემდა არიან, რამეთუ ჩემდა მონიჭებულ არს ძისა მიერ ჩემისა ნათესავი იგი შეურყეველად მართლმადიდებლობისათვს მათისა, ვინამთგან ჰრწმენა სახელი ძისა ჩემისამ და ნათელ იღეს“.⁹ თხზულების სწორედ ამ მრავალმხრივ მნიშვნელოვან ეპიზოდში აისახა ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისადმი საქართველოს წილხვედრილობის იდეოლოგიური ღირებულების მქონე მესიანური იდეა, რომელსაც მომდევნო ხანის ქართულ მწერლობაში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მისია დაეკისრა.¹⁰ უნდა ვივარა-

⁷ თეოფილეს ავტორობა ივარაუდა კ. კეკელიძემ. ახალი ცნობებით შეავსო და დაასაბუთა ს. მახარაშვილმა. იხ. კეკელიძე: ქართული აგიოგრაფიის ისტორიიდან (ცხოვრება ილარიონ ქართველისა), გვ. 147-148; ს. მახარაშვილი. თეოფილე ხუცესმონაზონი. თბ. 2002.

⁸ ე. გაბისაშვილი. XI-XIV საუკუნეების სვინაქსარული ცხოვრებანი. წიგნში: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. IV, გვ. 47.

⁹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 20.

¹⁰ კ. კეკელიძე. ნაწიეტი ქართული პაგიოგრაფიის ისტორიიდან (ცხოვრება ილარიონ ქართველისა), გვ. 138.

უღოთ, რომ ამ იდეის არსებობას წინ წერილობითი ან, შესაძლოა, ზეპირი ტრადიცია უძღოდა. წმ. ილარიონ ქართველის შესახებ შექმნილი ჰაგიოგრაფიული თხზულების კიმენური და მეტაფრასული რედაქციები ქრისტიანული სარწმუნოებრივი მსოფლმხედველობითა და მესიანური იდეოლოგიური თვალთახედვით გამოირჩევა. ორივე რედაქციაში გამოთქმულია თვალსაზრისი ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისადმი საქართველოს წილხვედრილობის შესახებ, რომ იგი მისი მფარველობის ქვეშ იმყოფება: „ერი რომელი მონიჭებულ არს ჩემდა“. თვით წმ. ილარიონ ქართველი ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის თანადგომასა და წყალობას მუდმივად გრძნობდა: „მზრდის ჩუენ მოღუაწე ჩუენი, წმიდაა ღმრთისმშობელი, და არა დამაკლებს კორციელსა საზრდელსა“.¹¹

ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ზემოთ დამოწმებულ სიტყვაში წმ. ილარიონისა და მის თანამოაზრე-თანამგზავრთა ენის პრობლემაზეცაა ყურადღება გამახვილებული, რომლის მიხედვით იესო ქრისტესა და ღვთისმშობლის მადლით ულუმბოზე ქართველები იღვანებენ და ამ მთაზე ქართველთა ენა გავრცელდება; ქართული ენა ბერძნულის თანატოლადაა აღიარებული და უფლის მიერ შეწყნარებულ ენათა რიგს განეკუთვნება. ღმერთმა ქართველი ერი ყოვლადწმინდა ღვთისმშობელს ყოველმხრივ არწმუნა. ქართული ენის სულიერ მისიაზე სხვა სასულიერო პირებიც ამახვილებენ ყურადღებას, რასაც საბაწმინდის ლავრასა და სინას მთის წმ. ეკატერინეს სახელობის ქართული მონასტრის X საუკუნის ქართველი ბერმონაზვნის იოანე-ზოსიმეს ღვაწლი მოწმობს.

„წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ მეტაფრასულ რედაქციაში, რომელიც თეოფილე ხუცესმონაზონს ეკუთვნის, საგანგებოდაა აღნიშნული, რომ საქართველოს, როგორც მართლმადიდებელ ქვეყანას, არასოდეს გადაუხვევია ჭეშმარიტი რწმენისაგან და მწვალებლობა არასოდეს გავრცელებულა. ქართველთა სარწმუნოებას ერესი არასოდეს შერევია, ქართველები ყოველთვის იყვნენ შეურყეველი მართლმადიდებლები. თუ დავაკვირდებით, ადვილად შევნიშნავთ ამ თხზულების მსოფლმხედველობის სიახლოვეს გიორგი მცირის ჰაგიოგრაფიულ თხზულებასთან – „წმ. გიორგი მთაწმინდლის ცხოვრებასთან“, რაც წმ. გიორგი მთაწმინდელთან თეოფილე ხუცესმონაზვნის, მეტაფრასული რედაქციის ავტორის, სიახლოვეთაც შეიძლება აიხსნას. უაღრესად მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ წმ. ილარიონ ქართველი ღვთის ნებით წმინდანად არა მხოლოდ საქართველოს ეკლესიის, არამედ ბიზანტიის საპატრიარქოს მიერაც არის აღიარებული და მსოფლიო წმინდანად მოიაზრება. წმ.

¹¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 21.

ილარიონის მოგზაურობა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქრისტიანულ სამყაროში იმის მოწმობაა, რომ იერუსალიმი, კონსტანტინეპოლი და რომი ერთმანეთთან ორგანულადაა დაკავშირებული; ამ გზამ მთელი ქრისტიანული სამყარო უნდა შეკრას და გააერთიანოს. ყოველივე ამის მოთავე არის საქართველო, სადაც დაიბადა წმ. ილარიონ ქართველი, რომელსაც განსაკუთრებული პატივი ათონის ქართველთა მონასტერში ხედა წილად.

ყოველი საკითხი, რომელიც ყოველდღეობდა ღვთისმშობლის ზემოთ დამოწმებულ სიტყვაშია დასმული, ქართველი ერისათვის ყველა ეპოქაში კონცეპტუალური იყო, რადგან ქართული სახელმწიფოებრივი იდეოლოგია და პოლიტიკური თეოლოგიური აზროვნება, სხვა მახასიათებლებთან ერთად, ამ ნიშნებსაც ემყარებოდა. ამიტომ საკითხი „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ თაობაზე, რას მოგვითხრობს, რა მიზანდასახულობითაა დაწერილი, როგორია მწერლის ქრისტიანული თვალთახედვა, მსოფლმხედველობრივი სამყარო და ეროვნული მრწამსი, მხოლოდ ქართული მწერლობისათვის არაა მნიშვნელოვანი, არამედ მთელი ქრისტიანული სამყაროსათვის, რასაკვირველია, ბიზანტიური ქრისტიანული საღვთისმეტყველო მწერლობისათვის. სწორედ წმ. ილარიონ ქართველის მსოფლმხედველობრივი მრწამსი და სულიერი ცხოვრება გახდა მართლმადიდებლური ეკლესიის მიერ მსოფლიო წმინდანთა რიგში მისი მოხსენიების საფუძველი.

„წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრება“, მისი ყველა რედაქცია, მოგვითხრობს წმ. ილარიონის მოღვაწეობის შესახებ საქართველოსა და ბიზანტიაში. შესაბამისად, თხზულების დროსივრცული არეალი ვრცელია, იგი დასავლეთსა და აღმოსავლეთს თანაბრად სწვდება. კ. კეკელიძემ დაადგინა, რომ წმ. ილარიონ ქართველი IX საუკუნეში, კერძოდ, 822-875 წლებში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა;¹² წმინდანის სრულყოფილი სახის გასააზრებლად და წარმოსასახავად საჭიროა მისი ხატ-სახის განვითარების, მისი სულიერი მოღვაწეობის ეტაპების გამოყოფა და განსაზღვრა, რაც მკითხველს წმინდანის ღვაწლსა და დამსახურებას უკეთ აღაქმევინებს. წმ. ილარიონი წარმომავლობით წარჩინებული არისტოკრატიული ფენის წარმომადგენელი, კახელი დიდებულის შვილი იყო, მეცნიერთა ვარაუდით, დონაურთა საგვარეულოდან. თხზულებიდან ცნობილია, რომ წმ. ილარიონის მშობლებს სხვა შვილებიც ჰყავდათ, მაგრამ ღმერთს მხოლოდ წმ. ილარიონის სასულიერო პირად აღ-

¹² კ. კეკელიძე. ნაწიკეტი ქართული პაგიოგრაფიის ისტორიიდან (ცხოვრება ილარიონ ქართველისა), გვ. 134-158.

ზრდა აღუთქვეს, როგორც ბიბლიურმა ანნამ სამოელი, მომავალი წინასწარმეტყველი, ღმერთს აღუთქვა. ბიბლიური პერსონაჟების პარადიგმული სახის-მეტყველებით წმ. ილარიონის წარმოჩენა მისი დაბადებითა და ბავშვობით იწყება. ექვსი წლისა სასწავლებლად და აღსაზრდელად ღირსეულ ღვთისმოსავ ბერს იქვე, თავიანთ სახლთან ახლოს, მიაბარეს. იგი ბავშვობიდანვე განსაკუთრებული ნიჭიერებით გამოირჩეოდა და, შესაბამისად, ღმრთივსულიერი წიგნებით ღრმად განისწავლა. წმინდანის სწავლისადმი დამოკიდებულებასა და ინტერესს ავტორი მეტაფორულად ხსნის: „და ირწყვებოდა იგი, ვითარცა ხმ წმინდანი ღმრთისა მიერ თანა-წარსადინელსა წყალთა მათ სულისა წმიდისა“.¹³ როდესაც მამამ შვილს ღვთისადმი სიყვარული და გულმოდგინება შენიშნა, იქვე, თავისსავე სოფელში, მონასტერი საგანგებოდ ააშენა. ფიქრობდა, რომ შვილი ამ მონასტერში იღვაწებდა. თექვსმეტი ბერი შეიკრიბა ტაძარში, სადაც ილარიონის მამა ხშირად დადიოდა, ყურადღებას აქცევდა და შვილის ხშირი ნახვის საშუალებაც ჰქონდა. მაგრამ სახარებისეული სწავლებით აღჭურვილმა – „რომელმან არა დაუტეოს მამამ თვისი და ღვთის თვისი და არა აღილოს ჯუარი თვისი და შემომიდგეს მე, იგი არა არს ღირსი ჩემდა“ (მათე, 10, 38) – თხუთმეტი წლის ილარიონმა გადაწყვიტა, მამის ზედმეტ ყურადღებას, ოჯახურ გარემოს განრიდებოდა, რის გამოც მამის მიერ დაარსებული მონასტერი დატოვა, გარეჯის უდაბნოს მიაშურა და იქ ერთ პატარა გამოქვაბულში დაეყუდა. წმ. ილარიონი საღვთო გზას, „უშინაგანესსა უდაბნოსა“, დაადგა და სასულიერო მოღვაწეობას შეუდგა: „მარხვითა და მღკდარებითა ჰასაკსა მას სიჭაბუკისასა დააჭკნობდა, ლოცვითა და მარადის ღმრთისა ხედვითა უკორცოთა მიემსგავსებოდა, ვიდრეა წარმატებოდა და მოღვაწეობითა ყოველთავე მყოფთა მის ადგილისათა უდაბნოსა მას შინა, რამეთუ ყოველთავე უკურდა ეგეოღენი შრომად მისი და მოთმინებად“.¹⁴

ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდამ, ყმაწვილმა წმ. ილარიონმა გარეჯის უდაბნოს მონასტრის მეუდაბნოე მოღვაწეთა საყოველთაო სიყვარული და პატივისცემა დაიმსახურა. სულიერი ცხოვრებითა და განსწავლულობით მისივე მსგავსი მამები სულიერ ღვაწლში მასთან ერთად იმყოფებოდნენ. „და აღეშენებოდეს ყოველნი იგი ძმანი სწავლითა მისითა და შეუვრდებოდეს მას, რამთა იყოფოდნენ მის თანა“.¹⁵ ასე დაემკვიდრნენ ღირს ილარიონთან „ათერთმეტნი ძმანი მოღვაწენი მშუდნი და მდაბლნი“. უნდა საგანგებოდ აღინიშ-

¹³ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 10.

¹⁴ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 11.

¹⁵ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 11.

ნოს, რომ ჰაგიოგრაფიაში, საზოგადოდ, საღვთისმეტყველო ლიტერატურაში, ხშირია თორმეტზე მინიმუმბა, რასაც ევანგელური სწავლება უდევს საფუძვლად, რადგან მასში მაცხოვრის თორმეტი მოწაფე მოიაზრება. ასევეა „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრებაში“, რომელშიც თორმეტი ბერმონაზვნის ერთად დამკვიდრება გარეჯის უდაბნოში სიმბოლურად წარმოდგინება, იგი მაცხოვრის 12 მოწაფის ჰიპოდამური სახითაა მოტივირებული და მას თავად მაცხოვარი წინამძღვრობს.

ჰაგიოგრაფმა წმ. ილარიონს წმინდანური ცხოვრებისა და ღვაწლის კვალობაზე უწოდა „მუშაკი კეთილი“, „მიმავალი ნაყოფსა მას ზედა სათნოებათა თვისთასა“, „მკვდარი ძლევაძოსილი“, „მენავეთ-მოდღუარი კელოვანი წიალ-მყვანებელი მრავალთა სულთად დაულტობელად ღელვათა შინა სოფლისათა ამის ზღვსათა და ღმრთისა შემწირველი“.¹⁶ ანგელოზს მიმსგავსებული, მმარხველი და დაუცხრომლად მლოცველი ბერის ამბავი მთელმა ქართლ-კახეთმა გაიგო, რაც თხზულების ავტორმა სახარებისეული სანთლისა და ზვიმირის იგავით წარმოაჩინა: „ვითარ შესაძლებელ არს სანთელი დაფარვად კვშირსა ქუეშე გინა ცხედარსა (შდრ. მარკ. 4, 21)“.¹⁷ სანთლისაგან ირგვლივ ყოველივეს განათების ამ ეპიზოდით „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრება“ იოვანე საბანისძისა და გიორგი მერჩულის თხზულებებს ეხმიანება, როდესაც წმ. აბო და წმ. გრიგოლ ხანცთელი ამავე იგავური მეტყველებით, სიმბოლური ხატმეტყველებით წარმოჩნდებიან.¹⁸ ყოველივე ამას ადამიანის გონება ღვთის უსასრულო მადლთან და ღვთაებრივ ნათელთან თანაზიარების იდეის ერთიანობის შეგრძნებით შეიძლება ჩასწვდეს, რადგან ღმერთმა ადამიანის ბუნება სიკეთის დასამკვიდრებლად შექმნა. წმინდანთა ნაღვაწი არ უნდა დაიფაროს, იგი უნდა განცხადდეს, რათა რწმენით აღსავსე ადამიანებს მსგავსებისა და ბაძვის სურვილი აღეძრას.

„წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრება“ და „წმ. გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრება“ კომპოზიციურად და სახისმეტყველებითად ერთმანეთს უახლოვდებიან, რადგან ორივე ერთი და იმავე ეპოქის ლიტერატურულ-საღვთისმეტყველო ტრადიციების კუთვნილებაა, ორივე „ცხოვრებათა“ ჟანრის თხზულებაა და ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის სპეციფიკის საფუძველზე შეიქმნა. გარე-

¹⁶ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 27.

¹⁷ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 11.

¹⁸ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. I (V-X სს). დასაბუჯდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელიშვიდმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევიმა და ც. ჯღამაიამ. ილ. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და და რედაქციით. თბ. 1963, გვ. 62, 252.

ჯის უდაბნოში წმ. ილარიონისა და მისი თანამოღვაწეების სანახავად, მისგან ლოცვა-კურთხევისა და რჩევა-დარიგების მისაღებად უამრავი ხალხი მიდიოდა. მასთან მისულმა რუსთველმა ეპისკოპოსმა ფერმკრთალ, თავმდაბალ, შეურაცხ სამოსელში ჩაცმულ ბერს მოწიწებით სთხოვა, მღვდლად კურთხეულიყო და მღვდლობის პატივი მისი ხელიდან მიეღო. ამქვეყნიური დიდების უარმყოფელი წმ. ილარიონი მღვდელთმთავარს ეკედრებოდა, იგი მღვდლობის პატივით არ დაემძიმებინა; მიაჩნდა, რომ ეს მისთვის დიდი ტვირთი და უღელი იქნებოდა. მაგრამ ეპისკოპოსის ვედრებამ და მისგან იძულებამ ბოლოს მაინც თანხმობა ათქმევინა, რადგან ღვთისმეტყველების ღრმად მცოდნემ იცოდა, რომ მღვდელთმძღვრის ურჩობა ბიბლიურ მოძღვრებას ეწინააღმდეგებოდა: „შვილი ურჩი წარსაწყმედელსა მიეცესო“ (იგავ. 13, 1). წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების ეს ეპიზოდი გიორგი მერჩულის ჰაგიოგრაფიულ თხზულებაში ასახულ წმ. გრიგოლ ხანცთელის მღვდლად კურთხევის ეპიზოდს მოგვაგონებს, როდესაც წმ. გრიგოლმა მღვდლობა უდიდეს პატივად მიიჩნია და განაცხადა: „და აწ პატივსა ვხედავ და პატიჟისაგან მეშინის!“¹⁹ ცხადია, ეს ჰაგიოგრაფიისათვის დამახასიათებელი ჟანრული სპეციფიკაა, რომელიც „ცხოვებათა“ ტიპის ორივე ნაწარმოებში სახისმეტყველებითი ფუნქციითაა დატვირთული და განსაკუთრებული მნიშვნელობა არ ენიჭება იმას, რომელი ნაწარმოები უფრო ადრეა დაწერილი. მთავარი ისაა, რომ წმინდა მამები ხორციელ დიდებას, წუთისოფლისეულ პატივს გაურბიან, შესაბამისად, მომავალი სულიერი ცხოვრება მხოლოდ განდევილობაში ან სამონასტრო ყოფაში ეგულებათ.

წმ. ილარიონ ქართველი მღვდლად კურთხევის შემდეგ ახალი სულიერი დიდებით შეიმოსა და ღირსი მამის სახელით აღიჭურვა. როგორც გიორგი მერჩულემ წმ. გრიგოლ ხანცთელის შესახებ აღნიშნა, რომ მას „მოხუცებულებად გონებისად აქუნდა“, ასევე წერს წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების ავტორიც: „და ჰასაკისავე სიჭაბუკისასა მოხუცებულებრი სული მოიპოვა, ვითარცა დიდმან მოსე, და მსაჯულ იქმნა შორის სულისა და კორცთა“²⁰. წმ. ილარიონის მოსე წინასწარმეტყველთან შედარება, რასაც თხზულებაში რამდენიმეჯგუფის ვხვდებით, სიმბოლურია, რადგან მის სასულიერო მოღვაწეობას მოსეს ჰიპოდიმმა წარმართავს. როგორც მოსე განერიდა ეგვიპტელებს და ამაღლდა „მთასა მას სათნობასა“, სადაც შეუწველი მაცვალი იხილა, როგორც ყოველდწმინდა ღვთისმშობლისაგან მაცხოვრის მოვლინების წინამოს-

¹⁹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. I, გვ. 251.

²⁰ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 11.

წავება, ასევე წმ. ილარიონმა სამშობლოსაგან განრიდება გადაწყვიტა, რადგან „მოუკდა სურვილი უცხოებისა და სიძულილი ცუდად-დიდებისა“;²¹ ამიერიდან წმ. ილარიონი გაურბის თეთრი სამღვდელოების პატივს, ადამიანებს განერიდება და მიზნად ისახავს, რომ მხოლოდ სულიერი ცხოვრებით იღვაწოს. ამას ემატებოდა წმინდა და ცხოველმყოფელი ადგილების, მაცხოვრის კაცობრივი ხორციტ ცხოვრების ადგილთა, ჯვარცმის ადგილის მოხილვისა და თაყვანისცემის დაუცხრომელი სურვილი.

წმ. ილარიონი ზრუნავს მონასტერზე, მის მომავალზე, საქმიანობაზე, რის გამოც მონასტრის წინამძღვრად თავისი თვისებებით, სათნოებითა და სიკეთის ქმნის სურვილით აღსავსე, წინამძღვრობის შემძლე და სულიერთა მწყემსად შესაფერისი ერთი ძმათაგანი თვითონ გამოარჩია და მონასტერი ჩააბარა, თავად კი თავის ერთ სულიერ ძმასთან ერთად იერუსალიმს მიაშურა წმინდა ადგილების მოსალოცად.

ცნობილია, რომ ჰაგიოგრაფიაში გვხვდება წმინდანის საპირისპირო სახე, მტრის ხატი, რომელიც ბოროტი ზრახვით წმინდანს ებრძვის, ან თავს ესხმის. ღმერთი წმინდანის ხილვით მას სასწაულს მოუვლენს და მის გონებას ცვლის, წმინდანის გავლენით ბოროტი კაცის სახე და მსოფლზედგა იცვლება, კაცთმოყვარედ და მორწმუნედ გარდაისახება. ეს ქრისტიანული ლიტერატურისათვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი მხატვრულ-გამომსახველობითი ხერხია, რომლითაც ადამიანის სულიერ სამყაროში მიმდინარე ცვლილებებზე, ადამიანის ფსიქოლოგიური მიმოხერხის ფაქტებზე დაკვირვების საშუალება გვეძლევა. „წმ. ილარიონის ცხოვრებაში“ ამგვარი ფაქტის ამსახველი ორი ეპიზოდი იქცევა ყურადღებას. გზად მიმავალ წმ. ილარიონსა და მასთან ერთად მყოფ ბერს ავაზაკები მხეცებივით დაესხნენ თავს და მათ მოსაკვდინებლად მახვილები იშიშვლეს. მაგრამ სასწაული მოხდა და ავაზაკებს მოულოდნელად ხელები გაუშეშდათ. შეშინებული და გაოცებული მკვლელები მიხვდნენ, რომ თავს ღვთის სასჯელი დაატყდათ, წმინდანს ფეხებში ჩაუვარდნენ და შენდობა სთხოვეს. წმინდა მამამ მათ ეს ავი განზრახვა მიუტევა, ჯვარი გარდასახა, განკურნა და მშვიდობით განუტევა. განკურნებულებმა ღირსი მამისაგან კვლავ შენდობა ითხოვეს, საკვები მიართვეს. ეს ეპიზოდიც გიორგი მერჩულის თხზულების სახისმეტყველებას თანხვდება, როდესაც ცქირის მიგზავნილ კაცს ხელი გაუხმა და წმ. გრიგოლის ლოცვისა და შენდობის შემდეგ განიკურნა. მათი მასაზრდოებელი წყარო ევანგელურ-აპოსტო-

²¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 11.

ლური მოძღვრება: „ნუ მიაგებთ ბოროტსა ბოროტისა წილ“ (I პეტრე, 3, 9). ერთმა ავაზაკთაგანმა კი წმ. ილარიონი თავის თანამოაზრესთან ერთად თაბორის მთამდე მიაცილა, რასაც სიმბოლური ფუნქცია ეკისრება, რადგან ავაზაკის მიერ წმ. ილარიონის თაბორის მთამდე მიცილება თაბორის მთაზე მაცხოვრის სულიერი გარდასახვის აღუზიითაა შთაგონებული, რაც ავტორმა, ჩანს, ავაზაკის სულში მიმდინარე ცვლილებად, სულიერ გარდასახვად, სიკეთის მოპოვებად აღიქვა.

როგორც ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა სხვა მთავარ პერსონაჟებს ებრძვიან მტრები, ასევე, სამშობლოში დაბრუნებულ წმ. ილარიონს წინ გადაეღობა უკეთური ძალა, რომელსაც ჰაგიოგრაფი შურსა და ბოროტებას უწოდებს. კეთილისმოძულე ეშმაკმა წმ. ილარიონის ნათესავს მონასტრის დაწვა და მოძღვრის მოკვლა შთააგონა. ილარიონის ნათესავს ეგონა, რომ სასულიერო პირის, წმ. ილარიონის ქონება, როგორც ნათესავს, მას დარჩებოდა, ხოლო წმ. ილარიონის მიერ ქონების ამგვარმა განაწილებამ იგი გააბოროტა. წმ. ილარიონმა განსაცდელი ლოცვით აირიდა თავიდან. მას ძილში გამოეცხადა ბრწყინვალე კაცი, რომელმაც გაამხნევა იგი და შეცთომილის სულიერი გარდასახვის მოწმე გახადა. გათენებისას წმ. ილარიონის ნათესავი მიწაზე დაეცა, გორავდა და გოდებდა. წმ. ილარიონმა მას ჯვარი გარდასახა და განკურნა. გაბოროტებული კაცი გონს მოეგო, სინანულით ატირდა, აღსარება თქვა, მთელი ქონება მონასტერს შესწირა და თვითონაც წმ. ილარიონის ხელით მონაზვნად აღიკვეცა. წმ. ილარიონის სულიერი მხნეობა და სიძლიერე მისივე შემნდობი ბუნებითა და ლმობიერებით გამოვლინდა, ხოლო მონასტერში დამკვიდრებული მისი ნათესავი კეთილ მონაზვნად ჩამოყალიბდა, კეთილი მოქალაქობით, სიმდაბლით, მორჩილებით, ძმათა მოუწყინებლად მსახურებით, საკუთარი თავის უდარესად შერაცხვით გამოირჩა ღვთისაგან. მეტაფრასულ რედაქციაში ეს ნათესავი წმ. ილარიონის ღედის ძმად, ანუ ბიძად, იხსენიება „ეწია მძლავრსა მას ღედის ძმასა სასჯელი ღმრთისაჲ და მეყსეულად სულმან არაწმიდამან შეიპყრა უსამართლოჲ იგი და აჭირვებდა მას და გუემდა უწყალოებით წარსაწყმედელად ჳორცთა, რამთა სული ცხოვნდეს სიტყვსაებრ წმიდისა მოციქულისა“.²²

წმ. ილარიონი მიელტვის „უცხოობას“, „უცხო“ სხვას ნიშნავს. ქართულ ჰაგიოგრაფიაში ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, რომელშიც „უცხოლ“ წმ. ნინო მოიხსენიება. წმ. ნინოს „უცხოობა“ ორგვარი

²² ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ტ. III, გვ. 223.

კონოტაციით წარმოჩნდება: ერთი მხრივ, იგი მისი ქრისტიანობის მაუწყებელია და ამიტომაც ჯერ კიდევ წარმართი ქართველებისათვის „უცხო“; მეორე მხრივ, იგი ქართველი არაა, სხვაა და ამიტომაცაა ხაზგასმული მისი „უცხოობა“. წმ. ილარიონის „უცხოობა“ სხვას, სხვა ქვეყნიდან მოსულს უნდა ნიშნავდეს, რადგან მისი მოღვაწეობის პერიოდში ქრისტიანობის ასე მკვეთრი ხაზგასმა აუცილებელი აღარაა.

წმ. ილარიონმა მოილოცა იერუსალიმი, მოიხილა წმინდა ადგილები, „ყოველივე სახსმ განგებულებისა სიტყვსა ღმრთისაჲ და თაყუანის-სცა წმიდასა და დიდებულსა გოლგოთასა და ცხოველს-მყოფელსა საფლავსა. და მიერ წარვიდა ბეთლემად და იხილა ქუაბი იგი ცათა მობაძავი“.²³ საღვთისმეტყველო ლიტერატურაში მაცხოვრის შობის ადგილი, გამოქვაბული ცათა მობაძავად იწოდება. ღვთის ადგილი არის ცა, საყდარი ანუ ტაძარი, და ქალწული. საყდარი, ეკლესია, ტაძარი „ცათა მობაძავია“, რადგან იგი არის ადგილი, სადაც აღამიანი ღმერთს სულიერად შეიძლება დაუკავშირდეს, ე. ი. ღმერთის სამყოფელია, თუმცა ღმერთის ადგილი არაა შემოსაზღვრული, იგი თვითონ მოიცავს ყოველივეს, მისი დამტვეი არც ცაა, არც საყდარი, არც ქალწული. წმ. ანდრია კრიტელის „საკითხავში“ განმარტებულია: „ამას ზედა იხარებდ, ცაო, რამეთუ შენმან მიმსგავსებულმან შენ შორის დაუტვენელი შეუიწრებლად დაიტია. ამას ზედა გალობდ, ქუეყანაო, რომელმან მუცლად-ღებითა თვსითა მიგამსგავსა შენ სიმაღლესა ცათასა, რაჟამს ზეცისა ყვნა ქუეყანისანი...“.²⁴ აქ ყოველადწმინდა ღვთისმშობელი ცათა მიმსგავსებულად არის წარმოჩენილი. წმ. ეფრემ მცირემ ღვთის ადგილი განმარტა და, შესაბამისად, ქალწული ღვთისმშობლის ხატ-სახის ინტერპრეტაციაც შემოგვთავაზა: „ადგილ ღმრთისა ოდესმე ცაჲ ითქუმის და ოდესმე ეკლესიაჲ და ოდესმე ქალწული, რამეთუ ამათ ყოველთა მიერ ცხად არს, ვითარმედ არც ერთსა ადგილსა მიერ გარეშემოცეულ არს იგი, არამედ ყოველივე მას მხოლოსა შეუტაცვს“.²⁵ საგალობლებში ჩვეულებრივია ღვთის სიმბოლური განმარტებამოსხენიება და ქალწულის მიერ მისი მუცლადღება შემდეგი ლექსიკური ერთეულებით: „გარეშეუწერელი, დაუტვენელი დაიტია ქალწულმა“. ცამ უფალი ვერ დაიტია, მაგრამ ქვაბმა მაცხოვარი დაიტია, რითაც გახდა ბეთლემის გა-

²³ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 13.

²⁴ ძველი მეტაფორასული კრებულები. გამოსაცემად მოამზადა და შენიშვნები დაურთო ნარგისა გოგუაძემ. თბ. 1986, გვ. 155.

²⁵ ეფრემ მცირე. თარგმანებაჲ ფსალმუნთაჲ. გამოსცა და შესავალი დაურთო მსუქალა შანიძემ. ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები. ტ. II. თბ. 1969, გვ. 83.

მოქცეული ცათა მობაძავი. ეს სიმბოლო საღვთისმეტყველო ლიტერატურაში ძალზე გავრცელებულია და უმეტესად ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის სახე-ნატად, სიმბოლოურ სახელად გაიაზრება. წმ. ილარიონმა მდინარე იორდანეს მიაშურა და წმინდა წყლით განიბანა, რითაც მაცხოვრის წმინდა ადგილებს ზიარებულმა სულიერ სისრულეს მიაღწია. იგი შეიღი წლის განმავლობაში წმ. საბა განწმენდილის ლავრაში მოღვაწეობდა, შრომობდა და სულიერად განიღმრთობოდა, რადგან სოფლის ნივთთა და ზრუნვათაგან თავისუფალი იყო, რაც დავითის ფსალმუნის სწავლებით ჰქონდა შეთვისებული: „მოიცალეთ და გულისკმა-ყავთ, რამეთუ მე ვარ ღმერთი“ (ფს. 45, 11). წმ. ილარიონი უცხოებით, გლახაკთმოყვარებით, უპოვარებით, სიბრძნით, მოღვაწეობით, სიმხნით, უხილავ მტერთა ახოვნად შებრძოლებით, თავისი ხორციელი სამოსლის უწყალოდ განკაფვით წმინდანებს სიცოცხლეშივე გაუთანასწორდა; ღვთისათვის დამდაბლებულთ და უცხოქმნულთ მიემსგავსა. საღმრთო ხილვის ნიჭით აღსავსე წმ. ილარიონი ღვთის სულიერი ხილვის ღირსი გახდა, რადგან ღვთის მიმართ მისი შიში იყო „ღმრთივ-გონიერი მომატყუებელი უშიშოებისად“.²⁶ ის, რასაც წმ. ილარიონი მიელტვოდა და რისთვისაც იღვწოდა, მოუსყიდველი იყო, რის გამოც ღმერთმა იგი სისრულის მესამე ხარისხზე აღიყვანა და ყველანი, მის გარშემო მყოფნი თუ მისი თუნდაც ერთხელ მხილველნი, მას, როგორც „სასურველსა მას უმაღლეს პირველისა ხედვიდეს“.²⁷ საბაწმინდელი წმინდა მამები მისი ღვაწლით გაკვირებულნი იყვნენ და მის მიბაძვას ცდილობდნენ.

ქრისტიანულ ლიტერატურაში წინამოსწავებით ჩვენებას უდიდესი სიმბოლოური მნიშვნელობა ენიჭება, რადგან იგი პერსონაჟის მომავალი ქმედების საწინდრად გვევლინება, ჩვენებით წმინდანის მომავალი განისაზღვრება. იორდანეს უდაბნოში გამოქცეულში დაყუდებულმა წმ. ილარიონმა ერთ ღამეს ლოცვის კანონის აღსრულების შემდეგ ჩვენება ნახა, რომ იგი ზეთისხილის მთაზე, უფლის დიდებით ამაღლების ადგილას, თორმეტი კაცის თანხლებით მღვარი ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის წინაშე წარდგა და მარადის ქალწულმა მას უთხრა: „ჰოი, ილარიონ, წარვედ და მიისწრაფე სახედ შენდა და უმზადე სერი უფალსა და ძესა ჩემსა“.²⁸ სიმბოლოურია ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის გამოცხადება თორმეტი კაცის თანხლებით, რადგან აქ ღვთისმშო-

²⁶ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 14.

²⁷ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 14.

²⁸ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 15.

ბელთან ერთად თორმეტი მოციქული მოიაზრება. გამოღვიძებულმა წმ. ილარიონმა ჩვენების კვალზე სვლა განიზრახა, მადლობა შესწირა ყოვლადწმინდა ღვთისმშობელს და სამშობლოსაკენ გაეშურა. წმ. ილარიონ ქართველი ავტორმა აქაც მოსე წინასწარმეტყველის პარადიგმითა და სიმბოლური სახით წარმოგვიდგინა, რომელმაც თავისი თანამოძმენი ეგვიპტელთა მონობიდან გამოიყვანა და იხსნა. წმ. ილარიონმა ბრძანება და კურთხევა სამშობლოში დასაბრუნებლად ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისაგან მიიღო, რადგან სამშობლოში მისი დაბრუნება აუცილებლობით იყო განსაზღვრული.

საღვთისმეტყველო ლიტერატურაში მშობლისა და შვილის ჰიპოდიმურ-პარადიგმული ურთიერთმიმართება უმნიშვნელოვანეს სიმბოლურ ღირებულებას ატარებს, რადგან შვილის ვადლებულება, რა სულიერ სიმადლესაც არ უნდა მიაღწიოს, ღვთის ნებითაა განსაზღვრული და მოტივირებული და მას, ძირითადად, ჰიპოსტასურად მამა ღმერთისა და ძე ღმერთის ჰიპოდიმა წარმართავს. ბიბლიურ-ეგანგელური სწავლების კვალობაზე, წმ. ილარიონი თხზულებაში ღირსეულ შვილად წარმოჩნდება. საქართველოში დაბრუნებულ ღირს ილარიონს მამა და ძმები ცოცხალნი აღარ დახვედრიან, გარდაცვლილიყვნენ. ღირსეულმა შვილმა და ძმამ, წმ. ილარიონმა ისინი „ბუნებითი“ ტიპივლით იგლოვა, ღმერთს შეავედრა მათი სულები და მათი ნეტარებისათვის ილოცა. დედამ მამის დანატოვარი მთელი საგანძური შვილს გადასცა და უთხრა: „წარაგე ესე, შვილო, ვითარცა სათნო გიჩნს“.²⁹ ნეტარმა ილარიონმა, უწინარეს ყოვლისა, მშობლების პატივისცემის მცნების შესახებ ძველი და ახალი აღთქმის წიგნების მოძღვრების თანახმად, დედის სულიერ მოძავალზე იზრუნა, დედათა მონასტერი ააშენა, სადაც დედა შეიყვანა და შვილებრივი მოღვაწეობით იღვაწა, რითაც წმ. გრიგოლ ხანცთელის ხატ-სახის მსგავსად წარმოჩნდა. ორივე თხზულებაში საკუთარი ოჯახის, სახლის წევრებზე ზრუნვა ბიბლიური ჰიპოდიმურ-პარადიგმული სახისმეტყველებით აისახება: „უკუეთუ ვინმე თვისთა და უფროფს სახლეულთა არა ილწიდე, ევევითარსა მას სარწმუნობად უვარ-უყოფიეს და არს იგი ურწმუნოთა უძკრეს“ (I ტიმ. 5,8). ხორციელი შვილი დედის სულიერი მოძღვარი გახდა, რაც მაცხოვრისა და ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ჰიპოდიმური სახისმეტყველებით წარმოსახება. წმ. გრიგოლ ხანცთელისა და დედამისის ურთიერთობას ამგვარივე სახისმეტყველება წარმართავს. წმ. ილარიონმა მონასტერს შესწირა სოფლები, რათა ეარსება, და განუჩინა წესი და კანონი, რაც მონას-

²⁹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 15.

ტერს შეეფერებოდა. მცირე ხნის შემდეგ წმ. ილარიონმა მამათა მონასტერიც დააარსა, სამოცდათექვსმეტი ღირსი მამა და საღვაწად გამზადებული ბერი შეკრიბა, მათი სიმხნის შესაფერისი და შემსგავსებული წეს-კანონი განუწესა, მონასტრისათვის აუცილებელი სახმარით უზრუნველყო, წიგნები მოუგო, სოფლები შესწირა, რომლებიც მამაპაპეული მამულისაგან კიდევ დარჩენოდა, ხოლო მთელი დარჩენილი ქონება კი გლახაკებსა და უპოვრებს გაუნაწილა. მატერიალური ქონების განაწილების შემდეგ ყოველი არსებულის სრულმყოფელ ღმერთს მადლი შესწირა.

წმ. ილარიონის სახელი მთელს საქართველოში გავრცელდა, ბევრს უნდოდა, ეხილა წმინდა მამა და მისი რჩევა-დარიგება მიეღო. მთავარმა და ხალხმა მალე მისი ეპისკოპოსად კურთხევაც მოიწადინა. მყუდროებისმოყვარე და თავმდაბალმა ღირსმა მამამ გაიფიქრა: „ღიდებაჲ ესე ამის სოფლისა მომატყუებელ არს საუკუნოსა მის შეურაცხებისა“,³⁰ ამიტომ მონასტრის ძმათაგან ერთი სიბრძნითა და სიწმინდით გამორჩეული ბერი დაადგინა სავანის წინამძღვრად, ყველანი უფალს შეავედრა და ორ სულიერ ძმასთან ერთად კონსტანტინეპოლისაკენ, სამეუფო ქალაქისაკენ, გაეშურა. ავტორმა იგი კვლავ მოსე წინასწარმეტყველის ჰიპოლიტით წარმოაჩინა და როგორც მოსემ ებრაელები სამშვიდობოს ზღვაში დაუნთქმელად გაიყვანა, ხოლო მღევარნი დაანთქა, რაც ღვთის ძალის გამოვლინება იყო, მოსემ სამადლობელი გალობა აღავლინა, ასევე, წმ. ილარიონმა ღვთის წინაშე მადლიერება გამოხატა და კვლავ უცხოებაში წასვლა განიზრახა. თხზულების ავტორმა წმ. ილარიონი აქაც მოსეს ჰიპოლიტითა და გიორგი მერჩულის წარმოსახული წმ. გრიგოლის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის სახისმეტყველებით წარმოაჩინა.

ჰაგიოგრაფი მწერალი ადამიანთმცოდნეობის, ადამიანის სულიერ სამყაროში წვდომის იშვიათი უნარით წარმოაჩენს წმ. ილარიონს, რომელიც შეუცდომლად არჩევს მომავალ წინამძღვრებს, მამებს, მოწესე დედებს. ამიტომაც მნიშვნელოვანია ის ეპიზოდი, როდესაც წმ. ილარიონმა მონასტრიდან ერთი წმინდა მამა, „სავსც ყოვლითა სიბრძნითა და შემძლებელ მწყსად პირმეტყუელთა ცხოვართა“,³¹ გამოირჩია, ხელი დაასხა და ღმერთს შეავედრა. მისი ეს დალოცვა, მოსეს ლოცვის მსგავსად, სამადლობელი ლოცვაცაა, რომელშიც წმ. ილარიონის ღმრთივსულიერი სახე და მარტოდმყოფობის სურვილი იკვეთება. სულიერი ძმა დაარიგა, სახარებისეული ტალანტის გამრავლების

³⁰ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 17.

³¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 18.

იგავით დამოძღვრა, ხოლო თავად მონასტერს განშორდა. ავტორმა დარჩენილები „ობოლქმნ-ულებად“ მოიხსენია, რადგან ისინი ტირილითა და ცრემლთა ღვრით განშორდნენ ერთმანეთს. მან ის დედათა მონასტერი მოინახულა, სადაც დედა ეგულებოდა, მაგრამ იგი უკვე გარდაცვლილიყო. წმ. ილარიონმა ღმერთს შეავედრა მონასტრის დედათა სულები და სამშობლო სამუდამოდ დატოვა. წმ. ილარიონი კონსტანტინეპოლისაკენ მიეშურებოდა, სადაც იმპერატორი მიხეილი//მიქაელი იყო, რომელიც მამის, თეოფილეს შემდეგ გაბეფდა და რომელმაც დედასთან ერთად, თეოდორა დედოფალთან ერთად, ხატთაყვანისმცემლობა საბოლოოდ აღადგინა. წმ. ილარიონის პილიგრიმობისა და მოგზაურობის დასათარიღებლად ეს ფაქტი უაღრესად მნიშვნელოვანია, რადგან ხატმებრძოლობით გამორჩეული ბიზანტიის იმპერატორი თეოფილე 842 წელს გარდაიცვალა, ხოლო ხატების თაყვანისცემა 843 წლის ადგილობრივმა საეკლესიო კრებამ აღადგინა, როდესაც დედოფალი იყო თეოდორა, რომელიც თავისი შვილის მიხეილის სრულწლოვანებამდე ბიზანტიის იმპერიას განაგებდა. თეოდორა კი 856 წელს გარდაიცვალა.

მატერიალურად შეჭირვებულმა წმ. ილარიონმა და მისმა თანამგზავრმა წმინდა მამებმა ხანგრძლივი მოგზაურობის შემდეგ ულუმბოს მთას მიაღწიეს, ერთი მცირე მიტოვებული ეკლესია იპოვეს და დაბინავდნენ. ყველიერის შაბათის მწუხრზე დიდი ლავრიდან კანდელის ასანთებად ერთი ბერი მივიდა, რომელმაც ეკლესიას შეხიზნული მშვიერი ძმები ნახა და მცირეოდენი საკვები მიუტანა. წმ. ილარიონმა მას უსისხლო მსხვერპლისათვის საჭირო სეფისკვერი და ზედაშე სთხოვა, რათა ზიარების საშუალება მისცემოდა. ბერმა ყოველივე მოართვა, ხოლო მონასტერში დაბრუნებულმა ნანახის შესახებ დიდი ლავრის მამასახლისს უამბო. მამასახლისი აღშფოთდა, გულისწყრომით აღივსო, იკონომოსსა და რამდენიმე ძმას უბრძანა, უცხო მამები მონასტრის ტერიტორიიდან გაეძევიებინათ. ეკლესიაში მისულებს წმ. ილარიონი, რომელმაც ჩინებულად იცოდა ბერძნული, ბერძნულად გამოელაპარაკა და ღამის გათენების ნებართვა სთხოვა და აღუთქვა, რომ მეორე დღესვე დატოვებდნენ ეკლესიას. ცხადია, მამასახლისის ამგვარი ქმედება და „უმშჯავრო“ ბრძანება სასულიერო პირისათვის სრულიად შეუფერებელი და შეუწყნარებელი იყო. თვით წმ. ილარიონი კი თავის სულიერ ძმებთან ერთად მეორე დღესვე წასვლას დაჰპირდა და აპირებდა კიდევ. ყოველივე ეს მიზანდასახულად არის თხზულებაში მოთხრობილი, რათა წმ. ილარიონისა და მისი თანმხლები ბერების სიწმინდე უკეთ წარმოჩნდეს, ყველამ დაინახოს და დარწმუნდეს მათ განსა-

კუთრებულ მისიაში, უპოვარებაში, გლახაკთმოწყალებაში, რითაც ბერმონაზვნები გამოირჩევიან. დამოწმებული ეპიზოდი იმისთვისაც არის საჭირო და აუცილებელი, რომ ის იდეოლოგია დაისახოს, რომლითაც მთელი მომდევნო ხანის ქართული მწერლობა გააქვნილი. ესაა ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისადმი საქართველოს წილხვედრილობის იდეა, რაზეც ზემოთ უკვე იყო საუბარი.

მნიშვნელობა ენიჭება მამასახლისის ჩვენებას, რომელშიც ყოვლადწმინდა ქალწული რისხვით დაადგა თავს და უცხოთა განძევების მცდელობის შესახებ უსაყვედურა. შეძრწუნებული, შეშინებული მამასახლისი დილაადრიან მივიდა მონასტერში, წმ. ილარიონს ფეხთ ჩაუვარდა, კაღნიერებისათვის შენდობა სთხოვა და შეევედრა, მონასტერში დარჩენილიყო და მისთვის ზეციური დედოფლის, ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის რისხვა აერიდებინა.

ყოველგვარ კაცებრივ საზრუნავს განშორებული წმ. ილარიონი ულუმბოს მთაზე ანგელოზებრივი ცხოვრებით ხუთი წელი ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა; ჰაგიოგრაფიულ თხზულებებში ანგელოზებრივი ცხოვრების არსი განსაზღვრულია და იგი განდეგილური ცხოვრების გამოხატულებად აღიქმება. მასთან სამი ქართველი ბერი მივიდა, რომელთაგან ერთმა სრულყოფილად იცოდა ბერძნული ენა. ისინი, წუთისოფლის საზრუნავს განრიდებულნი, უშფოთველად და მყუდროდ მყოფობდნენ. წმ. ილარიონის წმინდა საქმეები და სახელი სამეუფო ქალაქში, კონსტანტინეპოლშიც, შეიტყვეს: „და ესმა მკვლართაცა სამეუფოსა ქალაქისათა სათნოებათათჳს წმიდისა ილარიონისთა და ანგელოზებრისა მოქალაქობისა მისისათჳს“.³² ბიზანტიის იმპერატორი, საიმპერატორო კარი, უმაღლესი არისტოკრატიული ფენის წარმომადგენლები სთხოვდნენ, მათგან შესაწირი მიეღო. მაგრამ წმ. ილარიონს არაფერი უნდოდა, განაცხადა, რომ რაც მას სჭირდებოდა, ყველაფერს ღმერთი აძლევდა, ღვთის ნებით თვითონ უპოვარებას მიეღებოდა. ყოველივე ამას კი ბიბლიურ-ევანგელური სიბრძნითა და მოძღვრებით ხსნიდა: „კელნი ჩემნი მმსახურებდეს მე“ (საქმე, 20, 34).

წმ. ილარიონს ბევრი ჰბაძავდა, მისი უბიწო ცხოვრება ყველას იზიდავდა. ამიტაც ჰგვანან „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრება“ და „წმ. გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრება“ ერთმანეთს. წმ. ილარიონთან ბევრნი მიდიოდნენ, თვითონ წმ. ილარიონს კი მარტოღმყოფობა ეწადა. ამიტომ კვლავ „სიველტოლად“ განიზრახა, რადგან ცუდმედიდობას, მზვაობრობას, ამპარტავნებას, ვერცხლის-მოყვარეობას, დიდებისმოყვარეობას, გემოთმოყვარეობას ბავშვობიდანვე გაურ-

³² ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 21.

ბოდა. წმ. ილარიონმა თავის მოწაფეებს ამცნო, რომ ზუთი წლის განმავლობაში ძელი-ცხოველისათვის თაყვანის საცემად სამეუფო ქალაქში შესვლის შესაძლებლობა არ მიეცა, იმ ძელიცხოველისა, რომელიც ყოველ ქრისტიანს სულიერ ცხოვრებასა და ძალას ანიჭებს; გაუმხილა, რომ კონსტანტინეპოლში გამგზავრებას აპირებდა, ხოლო მის მოსვლამდე მათ ქვაყორისაგან მცირე სენაკის აგება დაუბარა და ასწავლა, როგორ უნდა აეგოთ. წმინდა მამა ერთი მოწაფის თანხლებით კონსტანტინეპოლისაკენ გაეშურა, სადაც წმინდა ადგილები მოილოცა, ძელი ცხოველს თაყვანი სცა, წმინდა ნაწილებს ემთხვია, ხოლო შემდეგ ღვთის ნებით წმ. პეტრე და წმ. პავლე მოციქულთა საფლავების თაყვანსაცემად და მოსალოცად რომისაკენ გაეშურა.

წმ. ილარიონის მიახლება წმინდა მოციქულთა ტაძართან ფსალმუნური მოტივითაა ასახული, რის გამოც წმ. ილარიონს ეს ეპიზოდი პარადიგმულად წარმოაჩენს. წმინდანი, როგორც წყაროს წყლის მსურველი ირემი („ვითარცა სახედ სურინ ირემსა წყაროსა მიმართ წყალთასა, ეგრე სურის სულსა ჩემსა შენდამი, ღმერთო!“ – ფს. 41, 2), სიხარულით მიემთხვია წმინდა მოციქულთა ტაძარს, თაყვანი სცა, მათ საფლავებსა და წმინდანთა ნაწილებს ემთხვია, რის შემდეგაც კიდევ ორი წელი ცხოვრობდა და იღვწოდა რომში ანგელოზებრივი ცხოვრებითა და საკვირველი მოქალაქობით. იქაც უამრავი სასწაული ჩაიდინა, რაც წმ. ილარიონის მოწაფემ ისაკმა მისი მიცვალების შემდეგ ყველას უამბო. მთელ რომში განითქვა მისი საღმრთო მოქალაქობა, მასთან თაყვანსაცემად მიდიოდნენ. ასეთივე სასწაულთმოქმედებით აღავსო თესალონიკეც, წმ. მოწაჲ დიმიტრი თესალონიკელის ქალაქი, სადაც კონსტანტინეპოლისაკენ მიმავალი შეჩერდა და მის სამარტვილეს თაყვანი სცა.

ჰაგიოგრაფიულ თხზულებებში მოწამისა და მოღვაწის აღსასრულისათვის საგანგებო სახისმეტყველებითი პრინციპებია შემუშავებული და იგი ევანგელური სიმბოლურობით აღიწერება. ჰაგიოგრაფი-მწერლები მოწამის გარდაცვალებას უფრო მეტი სიმწვავეთ ასახავენ, რადგან ეს ბუნებრივი სიკვდილი არაა, ესაა რწმენისათვის სიცოცხლის მსხვერპლად გაღება, მსხვერპლშეწირვა; მოღვაწეები კი ბუნებრივი სიკვდილით აღესრულებიან; მათი ღვაწლი პრომაელთა მიმართ პავლეს ეპისტოლეში ყოველდღიურ წამებასთანაა შედარებული: „მარადღჳ ქრისტჳსთჳს მოგჳულები“ (პრომ. 8, 36), რომელიც, თავის მხრივ, ფსალმუნთა სიტყვებითაა ნაკვები: „შენთჳს მოვსწყდებით ჩუენ მარადღე“ (ფს. 43, 22). ისინი, ორივენი, წამებულნიცა და მოღვაწენიც, სასუფეველში მართალთა თანა იმკვიდრებენ ადგილს. წინასწარმეტყველების ნი-

ჭით დაჯილდოებული ჰაგიოგრაფიის გმირი სიკვდილს წინასწარვე გრძნობს. წმ. ილარიონს თავისი აღსასრული უფლისაგან წინასწარ ეუწყა, ქალაქის მთავარი დაიბარა, ყველაფრისათვის მადლობა გადაუხადა და ანდერძად გლახაკთა და მონაზონთა სიყვარული, სამართლიანობა და მოწყალება დაუბარა. ასევე, თავის მოწაფეებს უკანასკნელი სწავლა-დარიგება მისცა და იოანე ღვთისმეტყველის სიტყვებით დალოცა: „იყუარებოდით ურთიერთას და მშუღობამან ღმრთისამან, რომელი ჰმატს ყოველთა გონებათა, დაგიცვენინ საფარველსა ქუეშე დიდებისა თვისისა, და მადლი და წყალობაჲ მისი იყავნ სულისა თქუენისა თანა, ამენ“.³³ მაცხოვრის სისხლთან და ხორცთან ზიარების შემდეგ მშვიდად, ტკივილისა და ღმობის გარეშე მიაბარა სული უფალს.

თხზულებაში მოთხრობილია წმ. ილარიონის გარდაცვალებით გამოწვეული მორწმუნეთა განცდები, რაც ჰაგიოგრაფიისათვის დამახასიათებელი მხატვრულ-გამომსახველობითი ხერხებითა და სიმძაფრითაა ასახული. დამწუხრებულმა მთავარმა წმინდანის ნეშტისათვის მარმარილოს ლუსკუმა გაამზადებინა. წმ. ილარიონის სამარხთან რწმენით მისულნი ყოველგვარი სენისგან იკურნებოდნენ. ამ სასწაულების შესახებ ბიზანტიის კეისარს, ბასილი მაკედონელს (867-886 წწ.) აცნობეს თესალონიკის მთავარმა და მთავარეპისკოპოსმა. კეისარმა უღუშბოდან მასთან ჩამოსულ მამებს თესალონიკის ამბები მოუთხრო. მამათა შორის ის მამასახლისიც აღმოჩნდა, რომელმაც წმ. ილარიონს უღუშბოს მთიდან განდევნა დაუპირა, მან დაწვრილებით უამბო კეისარს ნანახისა და გაგონილის შესახებ. ბასილი დაინტერესდა წმ. ილარიონის თანამემამულე მოწაფეებით. მას სამი მოხუცებული ბერი მიჰგვარეს. მამების სიწმიდით გაკვირვებულმა კეისარმა ისინი ლოცვა-კურთხევისათვის კონსტანტინეპოლის პატრიარქთან გაგზავნა. პატრიარქმა ღმრთისმიერი სიყვარულით მოიკითხა სტუმრები, აკურთხა და მათი ლოცვაც მიიღო. ის მიხვდა, რომ ამ სამ მოხუცში დიდი ღვთაებრივი მადლი ტრიალებდა და კეისარს ურჩია, მათთვის პატივი მიეგო. კეისარმა წმ. ილარიონის მოწაფეებს შესთავაზა: „გამოირჩიენ ღირსებამან თქუენმან მონასტერი, სადაცა გენებოს, თქუენთვს და ნათესავისა თქუენისათვს“.³⁴ მამებმა უარი შეჰკადრეს, რადგან სხვის აშენებულში შესახლება არ სურდათ. მათივე თხოვნით ბასილი კეისარმა მამებს სამონასტრე ადგილი უდაბნოში შეარჩევინა და მალე დიდი ტაძარი ააშენა, რომელიც რომანა-წმინდის მონასტრის სახელით არის ცნობილი. კეისარმა იქვე თავისთვისაც მოიწყო ერთი სენაკი: „ესე იყოს საყოფელი ჩემი მახლობელად ღირსთა ამათ

³³ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 28.

³⁴ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 32.

მამათა, რადთა ლოცვითა მათითა ინებოს ღმერთმან კსნაჲ ჩემი მოსაგებელი-საგან ცოდვათა ჩემთაჲსა“.³⁵ ბიზანტიის კეისარმა თავისი შვილები, ლეონი და ალექსანდრე, აღსაზრდელად ღირს მამებს მიჰგვარა და სთხოვა, მათთვის ესწავლებინა წმინდა წერილი, საღვთისმეტყველო წიგნები, თავიანთი ენა, ე. ი. ქართული ენა, და საღვთო ცოდნით აღეჭურვათ და გაეწვრთნათ ისინი. ბასილი კეისარმა წმ. ილარიონის ნაწილების გადასვენება სატახტო ქალაქში ინება, თესალონიკში თავისი ხალხი გაგზავნა და თან წერილიც გაატანა.

„წმ. გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრების“ მსგავსად, საზოგადოდ, ჰაგიოგრაფიული ჟანრისათვის ჩვეული სახისმეტყველების კვალობაზე, აქაც ვხვდებით ორი სივრცის, ზესთასოფლისა და სოფლის ერთიანობას, როგორც სამყაროს მთლიანობის გამოხატულებას. როგორც წმ. გრიგოლმა მისწერა გარდაცვლილ დედებს წერილი და ცოდვილი დედაკაცისათვის შენდობა გამოსთხოვა, ასევე, კეისარმა წმ. ილარიონის სულს სთხოვა სამეუფო ქალაქში დავანება და წერილი მისწერა: „ბასილი მეფე, ცოდვილი მონაჲ ცათა მეუფისაჲ, გევედრები, წმიდაო მამაო ილარიონ, აღმოვედ ქალაქად სამეუფოდ, დაღაცათუ არა ღირს ვიქმენ პირისპირ ზილვად შენდა, გარნა აწ ღირს მყავ ამბორისყოფად წმიდათა ნაწილთა შენთა და იხაროს ქალაქმან ამან სამეუფომან შემთხუევითა მათითა და მადლი შენი იყავნ ჩუენ თანა, ამინ“.³⁶ თესალონიკელები არ დათანხმდნენ წმ. ილარიონის ნაწილების კონსტანტინეპოლში გადასვენებას. კეისრის კარისკაცები იძულებულნი გახდნენ, ლუსკუმა ღამით მალულად გაეხსნათ და წმინდანის ნაწილები ჩუმად წაესვენებინათ. წმ. ილარიონის ნაწილები კეისარმა, პატრიარქმა, მთელმა ერმა გალობით, ლიტანიობით, საკმევლის კმევით მიიღეს. კეისარმა ის დროებით თავისი სასახლის ეკვდერში დაასვენებინა, სანამ მისთვის განკუთვნილ საძვალეს ააშენებდა. მესამე ღამეს მეფე კეთილსურნელებამ გამოაღვიძა. როცა მეფემ თვალები კვლავ მიღულა, სამღვდლო სამოსში ჩაცმული წმ. ილარიონი გამოეცხადა და უთხრა: „კეთილად ჰყავ შეწყნარებაჲ ჩემი, მ მეფე, უცხოჲსა ამის და გლახაკისაჲ, გარნა სულნელებაჲ ესე, რომელ იყნოსე, არა მომიგიეს მე იგი ქალაქთა შინა, არამედ უდაბნოთა. აწ უკუეთუ გნებავს, რადთა სრულებით მადლი გაქუნდეს, წარმიყვანე მე უდაბნოსავე ადგილსა“.³⁷ კეისარმა ყოველივე პატრიარქს და მთავრებს აუწყა, რის შემდეგაც წმ. ილარიონის ნაწილები რომანა-წმინდის მონასტერში დიდი პატივით წაასვენა და მის მოწაფეებს ჩააბარა.

³⁵ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 32-33.

³⁶ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 34.

³⁷ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 36.

სასწაულები და მათი ღვთივსულიერი მნიშვნელობა. წმინდანები ღვთისაგან სასწაულთმოქმედების უნარით არიან დაჯილდოებულნი, რითაც ჰაგიოგრაფიულ თხზულებებში მაცხოვარს მიმსგავსებულად წარმოიდგინებიან. წმ. ილარიონმა უამრავი სასწაული ჩაიდინა, ულუმბოს მთაზე მოღვაწეობისას იგი სწეულებს კურნავდა, ვისაც რა სჭირდებოდა, მისი ლოცვით, მოციქულთა ლოცვის მსგავსად, მიემადლებოდა, რამაც მას მთელი აღმოსავლეთის ქრისტიანულ ქვეყნებში, ქრისტიანულ ეკლესიებში სახელი გაუთქვა. ულუმბოს მთაზე მისული წმინდა მამები „აღივსებოდეს სწავლითა მისითა და აღიღებდეს ღმერთსა, რომელმან მოსცა ესევეითარი მნათობი“.³⁸

რომს მიახლოებულმა წმ. ილარიონმა ვენახის ძირთან მჯდარი დავრდომილი ნახა და ერთი მტევანი ყურძენი სთხოვა. დავრდომილმა უთხრა: „აჰა, მამო, სამოთხმ ესე წინაშე შენსა, და რააცა გნებავს, მიიღე, რამეთუ ვერ შემძლებელ ვარ აღღგომად ცოდვათა ჩემთაგან“.³⁹ წმ. ილარიონს შეეცოდა დავრდომილი, ილოცა და ავადმყოფს უთხრა: „აღდეგ, ძმაო, უფალსა უბრძანებიეს და კელითა შენითა მომართუ ნაყოფისაგან სამოთხისა მაგის“.⁴⁰ განკურნებული კაცი მყისვე წამოდგა, ვენახში შევიდა და მტევნით გამოვიდა, მაგრამ წმ. ილარიონი იქ აღარ დახვედრია. ვენახის პატრონი ქალაქისაკენ გაეშურა თავისი კეთილისმყოფლის მოსაძებნად, თან ყველას უყვებოდა თავს გადამხდარ სასწაულს. წმ. ილარიონი კი ღვთის ნებით თვალს მიეფარა. თხზულებაში აღწერილია წმ. ილარიონის მიერ ჩადენილი მრავალი სასწაული.

ერთ-ერთი სასწაულის აღწერისას ავტორს წმ. ილარიონი თხზულებაში ევანგელური ლაზარეს აღდგინების პარადიგმით შემოჰყავს, როდესაც საღმრთო განგებით დედამ ოთხი წლის დამბლადაცემული ძე სახლიდან გამოიყვანა და მზის გულზე დააწვინა. წმ. ილარიონმა ქალს წყლის მოტანა სთხოვა. როცა ქალი წავიდა, წმ. ილარიონმა ჯვარი გარდასახა და ყრმას მიმართა: „სახელითა მამისადათა და ძისადათა და სულისა წმიდისადათა შენ გეტყუ, ყრმაო, აღდეგ ცოცხლებით“.⁴¹ ყრმა სასწრაფოდ წამოხტა ფეხზე და დედასთან გაიქცა. წმ. ილარიონი იქაურობას მსწრაფლ განერიდა, რათა არავის ეხილა. წმ. ილარიონის სასწაულთქმედებებით აღტაცებულმა ჰაგიოგრაფმა საგანგებოდ აღნიშნა წმინდანის საღმრთოობა და იგი მოციქულთა, წმ. პეტრესა და წმ. იოანეს, მიმსგავსებულად წარმოაჩინა, რისთვისაც რიტორიკული ხერხი გამოიყენა: „იხილეთ-და,

³⁸ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 21.

³⁹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 22.

⁴⁰ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 23.

⁴¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 24.

მ საყუარელნო, თუ ვითარსა მადლსა ღირს იქმნა წმიდად ესე მამად ჩუენი!“⁴² როცა ქალაქის მთავარმა ამ სასწაულის შესახებ გაიგო, კარების ჩაკეტვა და სასწაულთმოქმედის მოძებნა ბრძანა, რათა მისთვის თაყვანი ეცათ. წმ. ილარიონის პონა სანთლის იგავის პარადიგმითაა ასახული, როგორც ანთებული სანთელი არ დაიდგმება ხვიძრის ქვეშ, რათა ნათელი არ დაიფაროს: „არავინ აღანთის სანთელი და შედგის იგი ქვეშე ხვიძრსა, არამედ ზედა სასანთლესა გადგინ, რამთა ჰნათობდეს ყოველთა; ეგრე ბრწყინებდინ ნათელი თქუენი წინაშე კაცთა“ (მათე, 5, 15-16), ღვთის ნებით უნდა განცხადებულიყო სასწაულთმოქმედის ვინაობა. წმ. ილარიონი იპოვეს, ფეხებში ჩაუვარდნენ და ლოცვა-კურთხევა გამოსთხოვეს. შემდეგ მთავარი წმინდანს შეევედრა, თესალონიკში დარჩენილიყო და სამოღვაწეო ადგილიც თვითონ აერჩია. წმ. ილარიონმა მთავრის ღვთისმოყვარეობა რომ იხილა, თხოვნა შეუსრულა და სამოღვაწეოდ გამოირჩია მყუდრო ადგილი, სადაც მთავარმა ეკლესია ააშენა. მთელმა თესალონიკმა გაიგო წმ. ილარიონის მოღვაწეობის ამბავი, მრავალი მოდიოდა მასთან ლოცვა-კურთხევის მისაღებად და ღვთივსულიერი საუბრის მოსასმენად. მისმა სათნო ცხოვრებამ, საღმრთო მოქალაქობამ ბევრს გაუღვიძა საღვთო შური, ბევრმა ღირსი მამის ხელით მონაზვნობა მიიღო და ანგელოზებრივ ქცევასა და მოღვაწეობას მიემატნენ.

აგრეთვე, თხზულებაში ასახულია დიაკვნის საინტერესო ეპიზოდი, რომელიც წმ. ილარიონის სულიერ სიძლიერეს და მის სასწაულთმოქმედებას აჩვენებს. წარმართებმა ერთი თესალონიკელი დიაკონი შეიპყრეს. ტყვექმნილი ღვთისმსახური წმინდანს შეწევნას ლოცვით შეევედრა. იმავე ღამეს დიაკონს ძილში წმ. ილარიონი ეჩვენა და უთხრა: „აღდეგ, მ, დიაკონ, და ნუ გეშინინ, რამეთუ მე ვარ, რომელსა იგი მევედრებოდე“.⁴³ გამოღვიძებულმა დიაკონმა იხილა, რომ ბორკილებისგან განთავისუფლებულიყო, შეუმჩნევლად გაიარა წარმართთა შორის და თესალონიკში ჩავიდა. ქალაქში ჩასვლისთანავე წმინდანი მონაზულა და მადლიერების ნიშნად ფეხებში ჩაუვარდა. წმ. ილარიონმა თავმდაბლად განუცხადა, რომ ეს სასწაული ღმერთმა ჩაიდინა: „შვილო! ენება ღმერთსა ჴსნად შენი. ამისთვისცა ანგელოზი თვისი მოავლინა ხატითა ჩემითა, ვინამთგან შენ სარწმუნოებით ჩემ ცოდვილისა სახელსა ხადოდე და გამოგჴსნა მწარისა ტყუეობისაგან. ამისთვისცა ჰმადლობდი ღმერთსა მოქმედსა საკურველებათასა“.⁴⁴ ჰავიოგრაფიაში ასახული სასწაულები წინასწარმეტყველთა საქმიანობის გაგრძელებად აღიქმება.

⁴² ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 25.

⁴³ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 26.

⁴⁴ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. ტ. II, გვ. 26-27.

„წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ კიმენური და მეტაფრასული რედაქციების ტექსტები სახისმეტყველებითად ღრმად დატვირთული თხზულებებია, რომლებშიც მწერლის სათქმელი ბიბლიური ალუზიების, გამომსახველობითი საშუალებების, მხატვრული ხერხებით გამოიხატა და მათი გამოყენების საფუძველზე შეიქმნა თხზულების მხატვრული ქსოვილი. მწერალი ჰაგიოგრაფიაში შემუშავებულ ლიტერატურულ-ესთეტიკურ ტრადიციულ პრინციპებს მიჰყვება, რის გამოც თხზულებაში წინა ჰაგიოგრაფიულ-ლიტერატურული ტრადიციებიდან ბევრი რამ გვეცნობა.

წმ. ილარიონ ქართველისადმი მიძღვნილი საგალობლები. წმ. ილარიონ ქართველს რამდენიმე საგალობელი, კერძოდ სამი ჰიმნოგრაფიული კანონი, მიუძღვნა: 1. ანონიმი ავტორისა, რომელიც მ. დოლაქიძეს IX-X საუკუნეთა მიჯნაზე შექმნილად მიაჩნია; 2. ზოსიმე მთაწმინდელის ჰიმნოგრაფიული კანონი, რომელიც მ. დოლაქიძეს XI საუკუნის 70-იან წლებში, კერძოდ 1072-1074 წლებში შექმნილად მიაჩნია; 3. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ანტონ კათალიკოსმა შექმნა ჰიმნოგრაფიული კანონი, რომელიც თავის „სადღესასწაულოში“ შეიტანა.⁴⁵

როდის დაიწერა წმ. ილარიონ ქართველისადმი მიძღვნილი ანონიმი ავტორისა და ზოსიმეს საგალობლები?

მ. დოლაქიძე ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა სხვადასხვა რედაქციების, ანონიმი ავტორისა და ზოსიმე მთაწმინდელის საგალობლების შედარების შედეგად იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ანონიმური საგალობელი რედაქციულად და შინაარსობრივად ცალკე დგას, ხოლო ზოსიმეს საგალობელი, „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ ყველა რედაქცია – ვრცელი ათონური, მოკლე ათონური, მეტაფრასული და სვინაქსარული რედაქციები – ცალკე, ერთ წყაროდ შეიძლება იყოს მიჩნეული. უცნობი ავტორის საგალობლის შესახებ მკვლევარი წერს: „1. უცნობი ავტორის საგალობელი ტექსტობრივად განკერძოებით დგას ილარიონის ირგვლივ შექმნილი ნაწარმოებების ციკლში. ის არ უნდა იცნობდეს „ცხოვრებათა“ ტექსტებს და დაწერილი უნდა იყოს კერძო სამონასტრო მოსახსენებლის საფუძველზე. 2. ამ საგალობლის შემცველი უძველესი ხელნაწერი არის საგალობელთა კრებული (Jer.71), რომელიც გიორგი მთაწმიდლის რედაქციის „თვენზე“ ადრინდელია და „თვენის“ პირველი რედაქციიდან გამოკრებილ ჰიმნოგრაფიულ კრებულს წარმოადგენს. 3. გიორგი მთა-

⁴⁵ მ. დოლაქიძე. ილარიონ ქართველის სახელზე დაწერილი საგალობლები. მრავალთაჲი. ტ. I. თბ. 1971, გვ. 159.

წმიდელს ეს საგალობელი უმნიშვნელო ცვლილებებით შეუტანია „თვენში“ (Jer.124). 4. საგალობლის ავტორი უცნობია. ვარაუდით უნდა იყოს ილარიონ ქართველის მოწაფე, ილარიონის სახელთან დაკავშირებული რომელიმე მონასტრის ბერი. 5. საგალობლის შექმნის დროდ სავარაუდებელია IX-X სს. მიჯნა“.⁴⁶

ზოსიმე მთაწმინდელის მიერ წმ. ილარიონისადმი მიძღვნილი საგალობლის შექმნის საკითხი უფრო ნათელია, რადგან მისი მოღვაწეობის პერიოდი ცნობილია და საგალობლის მიხედვით შესაძლებელი ხდება მისი დაწერის თარიღის გარკვევა.

ზოსიმე მთაწმინდელის ჰიმნოგრაფიული მემკვიდრეობის საკითხის განხილვისას გასათვალისწინებელია „ათონის კრებულის“ მეორე რედაქციის ჩამოყალიბების თარიღი, ვინაიდან წმ. ილარიონ ქართველისა და წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელისადმი მიძღვნილი საგალობლები ერთდროულად არ შექმნილა. საგალობლები წმ. ილარიონ ქართველის სახელზე უფრო გვიან შეიქმნა, კერძოდ მაშინ, როდესაც ათონის კრებულის მიზანდასახულობა პირველი რედაქციის შექმნის შემდეგ შეიცვალა და იგი უნდა ყოფილიყო არა მხოლოდ წმ. იოანესა და წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელის სამახსოვრო კრებული, არამედ საზოგადოდ უცხოეთში, ძირითადად საბერძნეთში, მდებარე ქართულ სავანეებში მოღვაწე ქართველთა სამახსოვრო წიგნი. კ. კეკელიძე ზოსიმეს ორივე საგალობელს 1072-1074 წლებში შექმნილად მიიჩნევდა,⁴⁷ ლ. მენაბდე – 1074 წლამდე დაწერილად.⁴⁸ მ. დოლაქიძემ საგანგებოდ იკვლია წმ. ილარიონ ქართველისადმი მიძღვნილ საგალობელთა ფილოლოგიური საკითხები, კ. კეკელიძის მიერ გამოთქმული თვალსაზრისი გაიზიარა და ზოსიმეს საგალობელი 1072-1074 წლებში დაწერილად მიიჩნია. იგი იმ ფაქტს ემყარება, რომ საგალობლის შექმნის ინიციატორი იაკობი, რომელიც მოიხსენიება ანდერძში, დეკანოზად იყო 1072 წლიდან.

წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელისადმი მიძღვნილ ზოსიმეს საგალობელზე დართულ ანდერძში ნათლად იყო მითითებული, რომ ეს საგალობელი იაკობ მღვდლის იძულებით დაწერა ზოსიმემ. წმ. ილარიონ ქართველისადმი მიძღვნილ საგალობელზე დართული ანდერძი, მართალია, ახსენებს იაკობ მღვდელს, მაგრამ საგალობლის შეთხზვის ინიციატორებად მიიჩნევს ქრისტეს მოყვარე პატიოსან ძმებს. მოგვყავს ანდერძის ტექსტი: „ლოცვა ყავთ, წმიდანო მამანო, ქრისტეს მოყვარეთა პატიოსანთა ძმათათვის, რომელთა სიტყვითა ვიძულებ გლო-

⁴⁶ მ. დოლაქიძე. ილარიონ ქართველის სახელზე დაწერილი საგალობლები, გვ. 170.

⁴⁷ კ. კეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია. ტ. I, გვ. 236.

⁴⁸ ლ. მენაბდე. ძველი ქართული მწერლობის კერები. ტ. II, თბ. 1980, გვ. 218.

ბად მამისა ჩუენისა ილარიონისა მე უღირსი ზოსიმე, რომელი ესე არცათუ სახელის დებად მისა ღირს ვიყავ, თუ კეთილ იყვნენ, სასყიდელი მათი არს, ხოლო ნაკლულევანება ჩემისა უსწავლევლობისა მიერ არს. წმიდაო ილარიონ, შეიწყალე მონაჲ შენი იაკობ მღვდელი ქრისტესი, და მწერალიცა შეიწყალე“.⁴⁹ ანდერძის შინაარსი გვაკარაუდებინებს, რომ ეს საგალობელი ზოსიმეს იაკობ მღვდლისა და სხვა წმინდა მამათა იძულებით შეუთხზავს.

ე. მეტრეველმა მცირეოდენი ცვლილებები შეიტანა წმ. ილარიონ ქართველისადმი მიძღვნილი ზოსიმეს საგალობლის დათარიღებაში. მისი აზრით, საგალობლის დაწერის თარიღის დასადგენად აუცილებელია „ათონის კრებულის“ მეორე რედაქციის ჩამოყალიბების ხანგრძლივი პროცესის გათვალისწინება⁵⁰. მაგრამ წმ. ილარიონისადმი მიძღვნილი ზოსიმეს საგალობელი გაცილებით ადრეა დაწერილი, ვიდრე „ათონის კრებულის“ მეორე, იოანე თაფლისძისიუელი რედაქცია ჩამოყალიბდებოდა. ე. მეტრეველმა შენიშნა, რომ კრებულის მეორე რედაქციაზე მუშაობა პირველი რედაქციის დამთავრებიდან მაღევე უნდა დაწყებულიყო, რაც განპირობებული იყო „ათონის კრებულის“ მიზანდასახულობისა და დანიშნულების გაფართოებული გააზრებით. მეორე რედაქცია მიზნად ისახავდა წმ. ეფთვიმესა და წმ. ილარიონ ქართველის სამახსოვრო წიგნის შექმნას, რათა ათონზე მოღვაწე ქართველ და უცხოელ ბერებს კარგად გაეცნობიერებინათ და გაეთვალისწინებინათ საქართველოს ფარგლებს გარეთ მოღვაწე ქართველი ბერების მოღვაწეობის არსი და თვით მონასტრების მნიშვნელობა.⁵¹ სწორედ ამან გამოიწვია XI საუკუნის 70-იან წლებშივე „ათონის კრებულის“ მიქაელ დაღალისონელისიუელი რედაქციის წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელის სამახსოვრო წიგნის გადაქცევა საბერძნეთში მოღვაწე პირველ ქართველ მამათა მოსახსენებელ კრებულად. სწორედ ამ მიზნით დაიწერა ზოსიმე მთაწმინდელის წმ. ილარიონ ქართველისადმი მიძღვნილი საგალობელი. ე. მეტრეველის დაკვირვებით, ზოსიმეს ანდერძის მიხედვით შეიძლება განისაზღვროს, თუ რა დრო შეიძლებოდა გასულიყო ათონის კრებულის პირველი რედაქციიდან მეორე რედაქციის შექმნამდე. მიქაელ დაღალისონელის ანდერძის მიხედვით, პირველი რედაქცია 1074 წელს ჩამოყალიბდა, გიორგი ოლთისარის მამობის დროს, იაკობ დეკანოზის ინიციატივითა და მონაწილეობით. წმ. ილარიონისადმი მიძღვნილი საგალობლის ანდერ-

⁴⁹ ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წლის ხელნაწერი ადაპებით. მ. ჯანაშვილის გამოც. ტფ. 1901, გვ. 186.

⁵⁰ ე. მეტრეველი. ათონის ქართველთა მონასტრის საადაპე წიგნი. თბ. 1998, გვ. 35.

⁵¹ ე. მეტრეველი. ნარკვევები ათონის კულტურულ-საგანმანათლებლო კერის ისტორიიდან. თბ. 1996, გვ. 114.

ძში გიორგი ოლთისარი აღარ იხსენიება. საფიქრებელია, ის ამ დროისათვის ან გარდაცვლილია, ან გადამდგარი.⁵²

ამრიგად, ზოსიმე მთაწმინდელს წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელისადმი მიძღვნილი საგალობელი იაკობ დეკანოზის თხოვნითა და ინიციატივით დაუწერია „ათონის კრებულის“ პირველი რედაქციისათვის, ე.ი. 1072-1074 წლებში. წმ. ილარიონ ქართველისადმი მიძღვნილი საგალობელი ქრისტესმოყვარე პატიოსან ძმათა იძულებით დაუწერია კრებულის მეორე რედაქციისათვის, რომელზე მუშაობა და ზრუნვა პირველი რედაქციის დაწერიდან მალევე უნდა დაწყებულიყო. ისიც სავარაუდოა, რომ ზოსიმეს ორივე საგალობელზე, წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელისა და წმ. ილარიონ ქართველისადმი მიძღვნილ საგალობლებზე, ერთდროულად ემუშავა. საგალობელი ზოსიმეს დაწერა 1072-1074 წლებში, როდესაც გაჩნდა მოთხოვნილება საბერძნეთში მოღვაწე ქართველ მამათა მოსახსენებელი კრებულის შექმნისა, რომლისთვისაც საფუძველი უკვე მომზადებული იყო „ათონის კრებულის“ პირველი რედაქციის სახით.

„წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ რედაქციებისა და წმ. ილარიონისადმი მიძღვნილი საგალობლების კვლევისას მ. დოლაქიძემ ყურადღება გაამახვილა ზოსიმეს საგალობლის მიმართებაზე როგორც წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების ათონურ, მეტაფრასულ, სვინაქსარულ და მოკლე ათონურ რედაქციებთან, ისე მისადმი მიძღვნილ სხვა საგალობლებზე. შედარების შედეგად გაირკვა: „1. ზოსიმეს საგალობელი შედგენილია ათონური და მეტაფრასული რედაქციების მიხედვით. 2. სავარაუდოა, რომ ზოსიმე სარგებლობდა აგრეთვე ანონიმური საგალობლით. 3. ზოსიმეს საგალობელი მოღწეულია ჩვენამდე ათონის 1074 წლის ხელნაწერით (A – 558) და დაწერილია 1072-74 წლებში. 4. ზოსიმეს საგალობელი შექმნილია ათონის ჰიმნოგრაფიულ წრეში“.⁵³ მკვლევარმა ყურადღება გაამახვილა ზოსიმეს საგალობელთა გავრცელების გეოგრაფიულ და დროით არეალზე. საქართველოში გადაწერილ ხელნაწერებში ზოსიმეს საგალობლები XVIII საუკუნემდე არ ჩანს. „ათონის კრებულის“ შემდეგ წმ. ილარიონისადმი მიძღვნილი ზოსიმეს საგალობელი გვხვდება დომენტი კათალიკოსის ინიციატივითა და მზრუნველობით 1743 წელს შედგენილ ქართველ წმინდანთა ცხოვრება-წამების კრებულში A-176.

მ. დოლაქიძემ საგალობლის საქართველოში გაუვრცელებლობის ფაქტს ორგვარი ახსნა მოუძებნა: „1. საქართველოში არ მოუღწევია ცნობას ათონზე ილარიონის სახელზე დაწერილი ცხოვრებისა და საგალობლის შესახებ, რაც

⁵² ე. მეტრეველი. ათონის ქართველთა მონასტრის სააღაპე წიგნი, გვ. 44-45.

⁵³ მ. დოლაქიძე. ილარიონ ქართველის სახელზე დაწერილი საგალობლები, გვ. 176.

თითქოს დაუჯერებელია. 2. საქართველოში არ ყოფილა საჭიროება ათონური ცხოვრებისა და ზოსიმეს საგალობლის გავრცელებისა, ვინაიდან საეკლესიო პრაქტიკაში გავრცელებული იყო უფრო ადრე შექმნილი უცნობი ავტორის საგალობელი და მეტაფრასული ცხოვრება“.⁵⁴ მისივე ვარაუდით, ზოსიმეს საგალობელი, ათონური წარმოშობისა, ენათესავება „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ ვრცელ ათონურ რედაქციას და მათი გავრცელების არეალი მათი შექმნის ადგილით – ათონის ქართველთა მონასტრით შემოიფარგლა.

ე. მეტრეველმა წმ. ილარიონ ქართველის საგალობელზე დართული ანდერძის მიხედვით გაარკვია, რომ 1736 წელს ღომენტი კათოლიკოსმა საბერძნეთში, ტენედოსზე ყოფნისას იპოვა წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელისა და წმ. ილარიონ ქართველისადმი მიძღვნილი ზოსიმეს საგალობლები, გადაწერა ისინი და საქართველოში დაბრუნების შემდეგ შეიტანა ზემოხსენებულ კრებულში A-176, დამატების სახით.⁵⁵ ზოსიმეს საგალობლები კრებულში მოთავსებულია დამატებით მასალად უცნობი ავტორის საგალობლების შემდეგ (242v – 245r). იგი სხვა ხელითაა გადაწერილი სხვა ზომის ფურცლებზე (A-176, 245r-250r). მ. დოლაქიძე A-176-ის ტიპის კრებულების, სადღესასწაულოების, ადრეულ ნუსხებზე (A-130, A-170, H-1672, H-2077) დაკვირვებით იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ წმ. ილარიონ ქართველისა და წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელის სახელზე შეთხზული ზოსიმეს საგალობლები მათში არ შესულა. აქედან გამომდინარე, საქართველოში გადაწერილი ხელნაწერებიდან A-176 პირველია, რომელშიც შეტანილია ზოსიმეს საგალობელი, მიძღვნილი წმ. ილარიონ ქართველისადმი.⁵⁶

ზოსიმე მთაწმინდელის საგალობლები პირველად მოსე ჯანაშვილმა გამოაქვეყნა 1901 წელს.⁵⁷ შემდეგ ს. ყუბანეიშვილმა დაბეჭდა თავის შედგენილ „ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათიაში“.⁵⁸ წმ. ილარიონ ქართველისადმი მიძღვნილი საგალობლების მეცნიერულად დადგენილი ტექსტები გამოაქვეყნა მ. დოლაქიძემ,⁵⁹ ხოლო წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელისადმი მიძღვნილი ზოსიმეს საგალობლები – ი. ლოლაშვილმა.⁶⁰

⁵⁴ მ. დოლაქიძე. ილარიონ ქართველის სახელზე დაწერილი საგალობლები, გვ. 168.

⁵⁵ ე. მეტრეველი. ქართული აგიოგრაფიის კრებული და მისი შემდგენელი. პუშკინის სახელობის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები. ტ. VIII. თბ. 1950, გვ. 419-420.

⁵⁶ მ. დოლაქიძე. ილარიონ ქართველის სახელზე დაწერილი საგალობლები, გვ. 176.

⁵⁷ ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წლის ხელნაწერი ადაპებით, გვ. 177-186.

⁵⁸ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია. შედგენილია ს. ყუბანეიშვილის მიერ. თბ. 1946.

⁵⁹ მ. დოლაქიძე. ილარიონ ქართველის სახელზე დაწერილი საგალობლები, გვ. 177-185.

⁶⁰ ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები. გამოსაცემად მოამზადა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ივანე ლოლაშვილმა. თბ. 1978, გვ. 507-515.

კ. კეკელიძის შეხედულებით, ზოსიმეს თავის საგალობელთა თხზვისას უსარგებლია წმ. ილარიონ ქართველის „ცხოვრების“ ძველი, ათონური რედაქციითა და წმ. ეფთვიმესადმი მიძღვნილი წმ. გიორგი მთაწმინდელის ჰაგიოგრაფიული თხზულებით.⁶¹ წყაროების დადგენის მიზნით, მ. დოლაქიძემ ზოსიმეს საგალობელი შეუდარა წმ. ილარიონ ქართველის „ცხოვრებათა“ ტექსტებს, მან უარყო კ. კეკელიძის თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ ზოსიმეს საგალობელსა და „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ მეტაფრასულ რედაქციას შორის არაერთი მსგავსება არ შეინიშნება. შედარების საფუძველზე დაასკვნა, რომ ზოსიმე საგალობლის შექმნისას სარგებლობდა ათონური რედაქციითაც და მეტაფრასული ტექსტითაც. აგრეთვე, ზოსიმეს საგალობელი სიხლოვეს ამჟღავნებს წმ. ილარიონისადმი მიძღვნილი ანონიმი ავტორის მიერ IX-X საუკუნეთა მიჯნაზე შექმნილ ჰიმნოგრაფიულ თხზულებასთანაც. მ. დოლაქიძის დაკვირვებით, „ზოსიმე მოღვაწეობდა ათონზე და, ბუნებრივია, იგი იცნობდა გიორგი მთაწმინდელის „თუნს“, რომელშიც შეტანილია ილარიონის საგალობლის გიორგისეული ვარიანტი (Jer.-124)“.⁶²

ამრიგად, ზოსიმე მთაწმინდელმა შეთხზა წმ. ილარიონ ქართველისა და წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელისადმი მიძღვნილი საგალობლები, რომლებიც მოთავსებულია „ათონის კრებულში“ (A-558), საბერძნეთში მოღვაწე პირველ ქართველ მამათა მოსახსენებელ კრებულში, რომელსაც საგანგებო დანიშნულება და მიზანდასახულობა ჰქონდა: ათონზე მოღვაწე ქართველ და უცხოელ ბერებს უნდა სცოდნოდათ და გაეცნობიერებინათ საქართველოს ფარგლებს გარეთ მოღვაწე ქართველი ბერების საეკლესიო და კულტურული საქმიანობის არსი და თვით ამ მონასტრების მნიშვნელობა. ზოსიმეს საგალობელი, წმ. ილარიონ ქართველისადმი მიძღვნილი, ბიბლიური სახისმეტყველებითა და წმინდანისადმი მიძღვნილი ჰაგიოგრაფიული თხზულებით სარგებლობს. ისიც ერთი ჰიმნოგრაფიული კანონისა, რომელსაც აკლია მეორე – „მოიხილესა“, და ხუთი მცირე ფორმის საგალობლისაგან – სტიქარონებისაგან შედგება. მთელი განგება მერვე ხმის საგალობელთა რიგს განეკუთვნება. როგორც ზემოთ აღინიშნა, ზოსიმეს საგალობლის მიმართება წმ. ილარიონის „ცხოვრებათა“ რედაქციებთან საგანგებოდ იკვლია მანანა დოლაქიძემ და ტექსტობრივი შედარების საფუძველზე დაადგინა, რომ საგალობელი შექმნილია „ცხოვრებათა“ ათონური და მეტაფრასული რედაქციების მიხედვით, აგრეთვე, სავარაუდოა ანონიმური საგალობლით სარგებლობაც.⁶³

⁶¹ კ. კეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია. ტ. I, გვ. 236.

⁶² მ. დოლაქიძე. ილარიონ ქართველის სახელზე დაწერილი საგალობლები, გვ. 174.

⁶³ მ. დოლაქიძე. ილარიონ ქართველის სახელზე დაწერილი საგალობლები, გვ. 171-176.

საგალობლის სამეტყველო ენასა და გამომსახველობით საშუალებებზე დაკვირვება აჩვენებს, რა მაღალი დონის ჰიმნოგრაფი ყოფილა ზოსიმე მთაწმინდელი. წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელის მსგავსად, წმ. ილარიონსაც ამკობს ებითეტი „ახალი“: „ელვად ნათლისა სალუთოსა მოგვეფინა დღეს ხსენებად ყოვლად დიდებულისა მოღუაწისა ილარიონ ახლისა მნათობისა“, რომელიც აგრეთვე, „ღმერთშემოსილია“, რომელიც, სამოელის მსგავსად, ღვთის წინასწარი აღთქმით მოევლინა ქართველ ერს, უარყო ყოველი მატერიალური, „სოფლისა მონაგებნი“, განშორდა ხორციელ ნათესავეს, „თვისთა“, რათა „დიდებით დიდებული“ მოეპოვებინა. „სინჩოთგან“ ეძიებდა „მარგალიტსა მრავალსასყიდლისასა“, რომელიც ზესთასოფლის სიმბოლური და სახისმეტყველებითი ღირებულება აკისრია.

ზოსიმე წმ. ილარიონს ბიბლიურ აბრაამს ადარებს: „ემსგავსე შენ, ღმერთშემოსილო მამაო, დიდსა აბრაჰამს და დაუტყვე ქვეყანა შენი და უცხო იქმენ მისთვის, რომელიც ჩვენთვის უცხო იქმნა, რათამცა უცხო ქმნულნი მამისა წყალობით დამაგნა“. ტროპარი ევფონიურიცაა, მასში აქცენტირებულია სიტყვა „უცხო“, რომელსაც სიმბოლური დატვირთვა ენიჭება.

მისი ცხოვრება და მოღვაწეობა ემსგავსება „ცხოვრებასა პირველთა მათ მამათასა“, რაც უთუოდ გაგვახსენებს პავლე მოციქულის სიტყვებს: „იყვნით უკუე მობაძვ ღმრთისა, ვითარცა შვილნი“ (ეფ. 5, 1). სწორედ ღვთის ბაძვა სრულყოფს ადამიანს: „და განვიციდოდეთ ურთიერთარს აღბაძვებად სიყვარულსა და კეთილთა საქმეთა“ (ებრ. 10, 24). წმ. ილარიონ ქართველის „ცხოვრების“ ყველა რელაქცია გვამცნობს, რომ მან დატოვა საქართველო და დასავლეთს, კერძოდ საბერძნეთს, მიაშურა: „ნათლად ღვთივ მოცემულად გიცნობს დასავალი, ნეტარო მამაო, და მხიარულ არს ჰრომი და უფროდსად განსცხრების თესალონიკე, რამეთუ მას შინა განჯუედ სოფლით და მიჯუედ წინაშე ღმრთისა, მამაო ილარიონ“. ტროპარი საღვთო სივრცის იმ სიფართოვეს მიუთითებს, სადაც წმ. ილარიონი იღვწოდა.

წმ. ილარიონი საღმრთო ხილვით შემკული სრულყოფილი პიროვნებაა, რომელმაც ადგილი ზესთასოფელში დაიმკვიდრა, რითაც იგი მიემსგავსა ელია წინასწარმეტყველს, მოსე და დავით, იერემია წინასწარმეტყველებს, პავლეს. „ყოველთა წმიდათა, საღმრთოთა მოციქულთა, ნეტართა მღვდელთმოდუართა, მამათა და მარტვილთა“ შორის „თანა აღრაცხილ“ იქმნა და ქართულ ეკლესიას ახალ მნათობად გამოუჩნდა. ღმერთმა „გვირგვინი ძლევისა ბრწყინვალე დაგადგა, ვითარცა მოღვაწესა თვისსა, ღმერთშემოსილო“.

წმ. ილარიონ ქართველის სრულყოფილი სახე საგალობელში ვლინდება ღმერთისადმი სიყვარულით, მოყვასისადმი თანადგომით, აბსოლუტური ღირებულებისადმი ჭეშმარიტი რწმენითი დამოკიდებულებით. საგალობლის სამები-სა და ღმრთისმშობლისადმი მიძღვნილ ტროპარებში ნათლად იკვეთება ღვთის ღიდების წმ. ილარიონისეული ჭკრეტა.

ამრიგად, ქართული ლიტერატურის ისტორიისათვის წმ. ილარიონ ქართველის, როგორც წმინდანისა და ადამიანის, მნიშვნელობას რამდენიმე ფაქტორი განსაზღვრავს: 1. პეტრე იბერის შემდეგ ქრისტიანული ეკლესიის ისტორიაში ცნობილ ქართველ ბერმონაზონთაგან პირველი წმ. ილარიონია, რომელმაც უცხოეთს, კერძოდ დასავლეთის ქრისტიანულ ქვეყნებს მიაშურა და სამონასტრო ცხოვრებას ჩაუყარა საფუძველი. მან თავისი პრაქტიკული საღვთისმეტყველო მოღვაწეობით სასულიერო და საერო წრეებში უდიდესი ავტორიტეტი მოიხვეჭა, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ კი ბიზანტიის იმპერატორმა განსაკუთრებული პატივი მიაგო. IX საუკუნეში წმ. ილარიონ ქართველმა პირველმა გაკვალა გზა დასავლეთისაკენ, რაც X საუკუნიდან ინტენსიური გახდა და, ფაქტობრივად, ქართველთა მიერ ათონის და შავი მთის მონასტრების დაარსებით დასრულდა. 2. „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრებაში“ პირველად დასმული საკითხი ყოველდღმინდა ღვთისმშობლის წილხვედრილად საქართველოს მიჩნევის შესახებ. „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრება“ და მისადმი მიძღვნილი საგალობლები კომპოზიციური და სახისმეტყველებითი თვალსაზრისით უადრესად საინტერესოა, რადგან, ერთი მხრივ, ჰაგიოგრაფიულ თხზულებებში ადამიანის სულიერ სამყაროში წვდომის იშვიათი უნართაა წარმოჩენილი წმ. ილარიონის ანგელოზებრივი ცხოვრება და მოღვაწე წმინდანის სახე; მეორე მხრივ, ჰიმნოგრაფიული ლიტერატურულ-სახისმეტყველებითი პრინციპების კვალობაზე საგალობლებში წმ. ილარიონის ხატ-სახე სტატიკური ფორმით აისახება. ორივე ყანრის თხზულებებში ავტორები თავიანთ სათქმელს იმ ბიბლიური ალუზიების, გამომსახველობითი და მხატვრული ხერხების გამოყენებით გამოხატავენ, რითაც ესოდენ მდიდარია ქრისტიანული საღვთისმეტყველო ლიტერატურა.

Nestan Sulava

ST. ILARION KARTVELI IN OLD GEORGIAN LITERATURE

Summary

The importance of “The Life of St. Ilarion Kartveli” for the history of the Georgian literature is defined by several factors: a) St. Ilarioni is the first monk after Petre Iberi out of those well-known Georgian monks in the history of Christian church who moved abroad to Western Christian countries and laid the foundation for monastic life there. He has gained great reputation among religious community and wider society due to his intensive theological practice that was marked with great honor by the Byzantine emperor after his death. In the 9th century St. Ilarion Kartveli was the first monk who pioneered going West that became more intensive from the 10th century and in fact ended by establishing Georgian monasteries at Mountain of Athos and Black Mountain; b) “The Life of St. Ilarion Kartveli” is the first religious work, where Georgia is mentioned as being under special protection of Holly Mother.

Compositional and typological aspects of different editions of “The Life of St. Ilarion Kartveli” and the hymns dedicated to the Saint are discussed in the article. The study aims at depicting the image of St. Ilarion by hagiographic writer, at the exceptional skill of the latter to grasp the details of the spiritual life of the Saint, on the one hand, and literary and typological principles, on the other hand. When telling his story, the author uses biblical allusions, and figurative and expressive language.